

ORYANTALİZM

Sidar ERGÜL

ORYANTALİZM

Konu

ORYANTALİZM

Hazırlayan

Sidar ERGÜL

Tashih ve Eklemeler

Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi

Kategori

Düşünce Analiz

Web Sitesi

sdam.org.tr

SDAM, Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi

İstanbul 2022

Yayın Kurulu

Bu yayının hakları SDAM Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi'ne aittir. Bu yayın SDAM'ın izni olmaksızın yayınlanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	5
Oryantalizm ve Doğuşu	6
Oryantalistlerin Görüşleri	10
Neden Oryantalizm?	12
Oksidentalizm	12
Oryantalizm ve Emperyalizm, Postkolonyalizm	15
Oryantalizm ve Modernleşme	18
Oryantalizm ve Medya.....	20
Oryantalizm ve Misyonerlik	21
Oryantalistlerin İslâm’a Bakışı	22
Oryantalistlerin Kur’ân Çevirileri.....	24
Çağdaş Oryantalistlerin Hz. Muhammed’e Bakışları	25
a. Hz. Peygamberin Hayatına Dair Bazı Yorumları	27
Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları	31
Oryantalistlerin Sahâbeye Yaklaşımları	34
Oryantalizm ve Alevî İncelemeleri	35
SONUÇ	36

GİRİŞ

Toplumlar, farklılıkları ve benzerlikleri ile dinamik bir yapıyı barındırır. İnsan(lar), bazı özelliklerini doğuştan getirirken bazı özelliklerini de bulunduğu coğrafya, toplum ve zaman koşulları içinde edinir. Bu faktörlerle birlikte kendi (inançsal, fikirsel, kültürel, dilsel) farklılığına sahip olur. Bu farklılıklarıyla “diğeri/öteki”nden ayrışır. Bu durum, ‘doğal’ görülür ve kabul edilirse “ötekini dışlayıcılığa” ve “ötekini değersizleştirme”-ye mahal verilmez. Lakin söz konusu ‘doğal zorunluluk’ ile doğan sonuçları ‘normal’ kabullenmeyip sadece kendini merkeze almak ile “ötekileştirme, değersizleştirme ve sömürülme” süreci işletilmiş olur.

Buradan hareketle *Oryantalizm/Şarkiyatçılık*; süreç içerisinde bir dönem paganist, Haçlı realiteli, izm’lerin kaynağı, bir taraftan Papalıkla mücadele diğer taraftan Papalık devleti kuran, son kerte de modernitenin devinimindeki Batı için, kendisi dışındakileri “ötekileştirme, sömürme, devre dışı bırakma” işlevinin icrasına amade kılındığı söylenebilir. Yoksa mevzu, kimin hangi coğrafyadan, kültürden ve zaviyeden meselelere baktığı değildir. Mevzu, dini ve tarihi gerçekliği ‘yorumlama’ adı altında saptırmadan uzak, saygı ve adalet terazisine sadık kalarak ırkî, teolojik saldırganlığa girmeden ilmin ve ilim ehli olmanın gereğinin beklenmesidir. Fakat bunun aksine pek çok Batılı araştırmacı ‘bilimsel çalışma’ adı altında Doğu’ya, İslâm’a ve Hz. Peygambere hakaret edebilmekte, saldırabilmektedir.

Oryantalizm, Batılı perspektifle “Doğu”yu açıklamaya dair yaklaşım tarzı olarak kurumsallaşmıştır. “Ben ve öteki” ayrımından hareketle dünyanın merkezine kendisini koyan Batı, oryantalist çalışmalarıyla ‘*kendi Doğusunu*’ oluşturmuştur. Dolayısıyla Doğu ve Batı, bu çerçevede sadece coğrafi bir yönlendirmeyi ifade etmemektedir.

Batı’nın modernite ile “yegâne özne” olarak tasarladığı kendi modelindeki insan; egoist, pozitivist ve pragmatist olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle rol model olarak sunulan insan tipi ekseri ‘*homo-economicus*’tur. Halbuki insanlığın varoluşu ve insaniyetinin devamlılığı için ortaya koyması gereken “*ahsen-i takvim insan modeli*” olmalıydı. Lakin Batı uygarlığı, kendisini kimlikleştirdiği kodlarında buna yer verme taraftarı olmamıştır. Kendisini merkeze koyan Batı, Doğu insanına ancak kullanılacak bir meta olarak bakmıştır. Sömürgeciliği, postkolonyalizmi de bunun bir tezahürüdür. Oryantalizm bu noktada sömürgeciliğin keşif kolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira hem sömürgeciliğin sağlanması için gerekli bilgiseli sunar hem de sonrası için gerekli stratejilerin oluşması için verilerini hazırlar. Bu doğrultuda sömürgecilikle bağlantılı olan Oryantalizm hakkında, “*Oryantalizm*” eseri ile geniş çaplı yankı uyandıran ve gündeme

getiren Edward Said (1935-2003) olsa da bu yönde ilk temas eden kendisi olmamıştır. Bu alanda Avrupa’da İslâm ve Osmanlı aleyhinde çıkan neşriyat için Namık Kemal (1840- 1888)’in yazdığı “Avrupa Şarkı/Doğuyu Bilmez” makalesi ile Fransız Ernest Renan’ın “İslâm ve Bilim” başlıklı konferansında dile getirdiği “İslâmiyet terakkiye mâni-dir” şeklindeki tutarsız ve hilaf-ı hakikate dayalı düşüncelerini reddetmek için kaleme aldığı ve “Onu gönlümün istediği yere tepeliyorum”¹ diye nitelediği “Renan Müdafaa-namesi” örnek gösterilebilir. Edward Said’in 1978 tarihli *Oryantalizm/Şarkiyatçılık* adlı eseri hakkında Türkiye’de ilk önemli değerlendirmeyi, 1981’de Cemil Meriç (1916-1987) yapmış, eser 1982 yılında Fransızcadan Türkçeye çevrilip neşredilmiştir.²

Anahtar Kelimeler: *Oryantalizm, Şarkiyatçılık, Öteki, Doğu, Batı, Sömürgecilik, İslâm, Sünnet, Hadis, Medya, Postkolonyalizm, Modernite, Misyonerlik.*

Oryantalizm ve Doğu

Umumen Doğu toplumlarını, hususen İslâm’ı konu edinen Batı kökenli araştırmalar, Oryantalizmdir.³ Dolayısıyla Oryantalizm’in kapsama alanı Doğu’dur, ona ait her şeyi içerir. Bizim klasik literatürde Oryantalizm için şarkiyat⁴ oryantalist için de müsteşrik kelimesi kullanılmıştır.⁵

Oryantalist kelimesi ile önceleri Doğu/Şark/Orient veya Ortodoks kilisesinin bir üyesi kastedilmiştir. Sonradan “Doğu hakkında uzmanlaşmış kişi” mânasında ilk defa, 1779’da Edward Pococke üzerine İngilizce bir makalede kullanılmıştır.⁶ Ardından 1799’da *Magazine Encyclopédique*’de Fransızca bir makalede yer almıştır.⁷ Bu anlamıyla Oryantalizm (Orientalisme), 1838’de *Dictionnaire de l’Académie*’e yani Fransız Dil Akademisi Sözlüğüne girmiştir.⁸

Edward Said, Oryantalizm hakkında; ‘antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dilbilimci olsun özel yahut genel bir açıdan Şark’ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse şarkiyatçıdır ve yaptığı şey şarkiyattır... Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, onu tasvir eder, tedris eder, yönetir; kısacası Doğu’ya hâkim olmak, onu yeniden kurmak ve onun âmiri olmak için Batı’nın bulduğu bir yol’, tarifini yapar.⁹

Oryantalizm’e “Doğu bilim” denilmişse de bu, objektif anlayıştan ziyade ekseriyetle sübjektif olarak Batı’nın Doğu’ya bakışının tasviridir. Dolayısıyla Doğu’nun, Av-

1 Namık Kemal, *Renan Müdafaaanâmesi*, Haz. Nurullah Çetin, Akçağ Yay., Ankara, 2014, s. 6.

2 Ali Şükrü Çoruk, “Oryantalizm Üzerine Notlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, Sayı 2, Aralık 2007, ss. 194-201.

3 Edward Said, *Oryantalizm*, Çev: Nezih Uzel, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 9. / Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 68-69.

4 <https://islamsiklopedisi.org.tr/istisrak> E.T: 18.07.2022

5 Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *DİA*, C. 33, TDV Yay. İstanbul, 2007, ss. 428-437.

6 Ali Karakaş, “Bir Kavram Olarak Oksidentalizm”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi/SBARD*, Yıl 13, Sayı 25, 2013, s. 167.

7 Bulut, *DİA*, ss. 428-437.

8 Osman Sarı, “Oryantalizm Üzerine Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi)*, Elâzığ, 2008, s. 4.

9 Edward Said, *Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, çev. Selaheddin Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, 1989, ss. 15-16.

rupa gözü ile resmedilmesidir.¹⁰ Bir başka yönüyle de Avrupa laikliğinin bir tezahürüdür. Zira seküler aydınlanmacı Avrupa, (kendi) Tanrı'sını ortadan kaldırıp yegâne rakip olarak da İslâm'ı gördüğünden oryantalist yaklaşımla onunla mücadelesini öncelemiş ve şiddetlendirmiştir. E. Said'in ifadesiyle Şarkiyatçılık, Şark'a ilişkin uçuk bir Avrupalı hülyası da değildir, -nesillerdir önemli finansal yatırımların yapıldığı-, yaratılmış bir kura ve uygulama bütünüdür.¹¹

Oryantalist saf bilgi yerine kendi ideolojik, siyasal idrakiyle İslâm ve Doğu hakkında biçimlendirmede bulunur. Burada Oryantalizm; Avrupalıların kimliklerini üzerine bina ettikleri Doğu-Batı ikiliğine dayanır.¹² Batı ne ise Doğu onun tersi konuma oturtulmuştur.¹³ Bu durumda “Orta”, “Uzak”, “Doğu” neye ve kime göredir? Kim, neyi ölçü alıp bunları ortaya koymuştur? Bu coğrafi yönleme midir yoksa fikri, kültürel, siyasal ayrışma amaçlı bir niteleme midir? soruları anlam kazanmaktadır. Alman tarihçisi Leopold von Ranke (1795-1886), İslâm'ı *öteki* olarak düşünen ilk kişidir. Ranke, Doğu Sorunu'na yönelik özellikle Cermen ve Roman halklarının oluşturduğu “medeni” Avrupa'nın, “barbar” dediği Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrol etmek zorunda olduğunu iddia etmiştir. Bunsan sebep Ranke, “Doğu Sorunu” üzerine modern terminolojide kullanılan tarihsel ve politik ‘uzman danışman’ olarak nitelendirilmiştir.¹⁴

Batı, Hristiyan; Doğu ise Müslüman'dır. Bu bir karşıtlık ilişkisidir. Bu ilişki biçiminde “Ben” olan varlığını, “öteki” olanın karşıtlığı üzerine inşa ve bina eder. Batı, Haçlılardan (1095-1270) bu yana karşıtı olarak İslâm'ı görmüş-görmektedir. Zira Batı için, İslâm'dan başka hiçbir şey, asıl tehdit unsuru değildir. Denebilir ki; bu dönemden sonra Batılılar için ‘Doğu’ demek; ‘İslâm’ demek olmuştur.¹⁵ Haçlı seferleri sonrasındaki süreçte İslam dünyasını temsilen sahneyi Osmanlı Devleti devralır. Osmanlıların, Avrupa kıtasında Balkanlarda fetihlerde bulunması ve ardından Sultan Fatih liderliğinde bin yıllık Bizans İmparatorluğuna son vermesiyle oluşan siyasi, kültürel, askeri ve iktisadi vb. alanlarda Avrupalılar, İslâm'ı Osmanlı ile özdeşleştirmiştir. Osmanlı (1300-1922), yüzyıllar boyunca Batının, Doğuyu sömürmesini önleyen yegâne güç olduğundan ve İslâm'ın bayraktarlığını yaptığından yıkılına dek Batının hedefi olmuştur.

Fransız General Henri Gouraud'nun (1867-1946) 1920'de Şam'a girince, Selâhaddin-i Eyyûbî (1171-1193)'nin türbesine giderek: “*İşte yine biz geldik, Selâhaddin!*” demesi, Batının İslâm'a ve tarihin akışına yön veren şahıslara karşı olan tarihi kinine işaret etmesi bakımından manidardır. Bu arada bilgiyle oynayan, gerçekler karşısında duruma göre gözlerini şaşı yapıp politize davranan oryantalistlere hatırlatılan şu ki Yahudilikte, Hristiyanlıkta “Doğu” çıkışıdır. Yüzyılların Hristiyan paradigmatı ardından tüccar-banker Yahudi sermaye ile izdivaç ederek yeni bir biçimle sahne alan Anglo-saksoncu/İngiliz-Yahudi¹⁶ başatlığındaki Batı'nın “evet, bizler Doğu menşeli bu dinleri, kendi içimizde öğütterek yeni bir form biçtik” mealli, tahrif-i itirafın ilanidir.

10 Edward Said, a.g.e, s. 11. ve Ed.: Ömer Taşdelen, İlona Baytar, *Osmanlı Sarayında Oryantalistler*, TBMM Milli Saraylar Dairesi Başkanlığı Yayını: 34, İstanbul, 2007, s. 9.

11 Edward Said, *Şarkiyatçılık -Batı'nın Şark Anlayışları-*, Çev: Berna Ülner, Metis Yay., İstanbul, 2013, s. 16.

12 Uğur Dinç, “Doğu”dan “Doğu Bilimi”ne Bir Bakış: Mahmud Esad Efendi'nin Şeriat-ı İslâmiyye ve Mister Carlyle Adlı Eserindeki Oryantalizm Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, Sayı 44, Haziran 2019, ss. 431-441.

13 Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, “Oryantalizm ve Avrupa'da Müslüman-Doğu'ya Dair Oryantalistik Çalışmaların Gelişimi”, *Turkish Studies*, Sayı 12/1, Ankara, 2017, s. 142.

14 İnan Aliyazıcıoğlu, a.g.m, s. 152.

15 Sarı, a.g.t, s. 20.

16 Şaban Teoman Duralı, *Çağdaş Küresel Medeniyet*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 18-19.

Batı paradigmasında “bilgi” sadece epistemolojik bir olgu ve entelektüel bir varlık değildir. Bilgi, iktidar/güç olmanın temel araçlarındandır. Bunun ön koşulu ise önce “ben” sonrası “öteki” olanı tanımak gerekir. Tanımak ise hükmetmenin koşuludur. Buradaki ana motto şu olur: Bilgi güçtür, bilen hükmeder.

Bu anlamda Batı, Doğuyu tanıdıkça onu hükümler altına alma isteğiyle¹⁷ hırçınlaşmış ve sömürgeciliğiyle de bunu tescillemiştir. Bu eksende Oryantalizm, emperyalizmi kuşanan Batı’ya ihtiyacı olan bilgi desteğini sağlamıştır. Bunun çarpıcı örneklerinden birisi Napolyon Bonapart (1769-1821)’ın Mısır’ı işgali (1798) sırasında pek çok bilim adamına, Mısır hakkında 23 ciltlik kitap yazdırmasıdır.

Oryantalizm, sömürgecilik tarafından kendisine hizmet ettirmek, Müslüman ülkelerde hâkimiyetini sağlamlaştırmak için araçsallaştırılmıştır. Modern Haçlı zihniyeti, kuvvete dayanan ve (şimdilik) rakipsiz kalmış ABD liderliğindeki Batı, Müslümanların servetlerini kontrol altına almak istemektedir. Bu safhada oryantalistler, Batılı yöneticilerin önemli bir danışmanı konumundadır.¹⁸ II. Dünya Savaşı’nın (1939-1945) ardından ABD kapitalist-emperyalist sistemin başına geçmiş, Afganistan (2001) ve Irak (2003) işgalleriyle bunu sürdürmüştü. Misalen Irak’ın ABD’den 5 kat fazla petrolü vardır. Müslüman ülkeler, Batı ülkelerinden 16 kat fazla petrole sahiptirler. Dolayısıyla ekonomik ve stratejik güce sahip bir İslâm dünyası, Batılı devletler tarafından istenmeyeceği açıktır. Bu bağlamda 11 Eylül Olayları sonrası 17 Eylül’de ABD’nin o günkü başkanı George W. Bush’un Irak’a yönelik işgalin ifadesi olan “*Bu bir Haçlı seferidir*” sözü, dil sürçmesi değil bilinçaltının ve oryantalist sömürge zihniyetinin dışavurumuydu.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, topraklarının¹⁹ 104 katı sömürgeye sahip olup İngiltere’nin işgal ettiği yerler arasında; Singapur, Malezya, Endonezya, Kuzey Amerika (ABD, Kanada toprakları), Hindistan, Pakistan, Liberya, Irak, Mısır, Filistin, Kuveyt, Katar, Honduras, Karayipler, Avustralya, Yeni Zelanda, Sierra Leone, Gambia, Gana, Nijerya, Kenya, Uganda, Seylan, Tobago, Malta, Kıbrıs, Sudan, Zimbabve, Zambiya ve Malavi vs. bulunmaktadır.²⁰ Fransa ise topraklarının²¹ 20 katı sömürgeye sahip olup Fransa’nın işgal ettiği yerler arasında; Cezayir, Gabon, Moritanya, Senegal, Gine, Fildişi Sahili, Kongo, Mali, Madagaskar, Benin, Burkina Faso, Togo, Çad, Nijer, Tunus, Fas, Laos, Kamboçya ve Vietnam vs. bulunmaktadır.²² Böylece bunlar dikkate alınınca meselenin siyasi ve ekonomik boyutları daha iyi anlaşılabilir.

1950’lerden itibaren Batı’nın liderlik bayrağını devralan ABD merkezli oryantalist çalışmalar artmış, Bernard Lewis (1916-2018) gibi yeni kuşak oryantalistlerin koordinesinde faaliyetler sürdürülmüştür. Bu ve benzeri durumlardan da anlaşılacağı üzere oryantalistlere güven duyulmamasının sebeplerinden biri de yaptıklarıdır.²³ Yakın

17 İlknur Şentürk ve Selahattin Turan, “Foucault’un İktidar Analizi Bağlamında Eğitim Yönetimine İlişkin Bir Değerlendirme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2012, Cilt 18, Sayı 2, s. 255., Sarı, a.g.t, s. 1.

18 Ali Arslan, Muhammed Ali Kestioğlu, “Batı’da Hz. Muhammed Algısı -Karen Armstrong Örneği-”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, s. 23., Yıldırım, a.g.e, s. 54.

19 İngiltere’nin toplam yüzölçümü: 245.872 km² dir.

20 Metin Ünver, *Sömürgecilik Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayını, ss. 61-65.

21 Fransa’nın toplam yüzölçümü: 643.801 km² dir.

22 Erdoğan Uygur, Fatma Uygur, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi (TSA)* / Yıl 2017, sayı 3, Aralık 2013, s. 275.

23 Suat Yıldırım, *Oryantalistlerin Yanılgıları*, Ufuk Yay., İstanbul, 2003, s. 68.

dönemde 1980'lerden itibaren İslâm'ın yoğun şekilde dünya gündeminde yer tutması, oryantalistlerin daha da siyasallaşmasına neden olmuş²⁴ İslâm'a ve Müslümanlara yönelik katı tutumu olan oryantalist Lewis, bu süreçte geçişi sağlayanların başında gelmiştir. Lewis, oryantalistlerin sadece araştırma yapan kimseler olduğunu savunarak meseleyi masumlaştırma maksadını gütmektedir. Oysa kendisi de profesyonel bir şarkiyatçı olarak ABD-İsrail stratejilerine hizmet etmiştir. Kimi oryantalistler iyi niyetli ve bilgi üretmekle meşgul olsa da onların bilgi üretimleri, emperyalizmin keşif kolu olarak kullanılmasına engel olmamıştır. Bu noktadaki örneklerden biri de oryantalist Louis Massignon (1883-1962)'un, Fransız Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Fas'taki Fransız sömürge yönetiminde görev almış olmasıdır.²⁵ Bu noktada İngiliz devletine hizmet etmiş Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb (1895-1971)²⁶, Oryantalizm hakkındaki 'Oryantalizm, oryantalistlere bırakılmayacak kadar önemlidir...' değerlendirmesiyle malumun ilanını açıkça itiraf eder.

Gerçek olanın ne olduğu kadar, bu gerçeğin sunulma şeklide bir o kadar önemlidir. Bu noktada Edward Said; *"insan gerçeğine böylesine uzak ve böylesine gözleri kapalı bir ilmin varlığını fark etmeseydim bu kitabı yazmazdım..."* diyerek Oryantalizmi nitellemektedir. Dolayısıyla Oryantalizm, bir bilim dalı olarak ifade edilse de aslında onun, Doğu üzerine inşa edilmiş bir mühendislik projesi olduğu ortadadır. Bu paralelde Stefan Wild şunları söylüyor: *"Bundan daha çirkini kendilerine müsteşrik adını veren bir grup, İslâmiyet ve İslâm tarihi hakkındaki bilgilerini, İslâm'ın ve Müslümanların zayıflatılması yolunda kullandılar. Bu, misyonlarına samimiyetle bağlı müsteşriklerin bütün açıklığıyla itiraf etmeleri gereken acı bir gerçektir."* Dolayısıyla Oryantalizm, temelde Hristiyan Batı dünyasının İslâm'a ve İslam Peygamberine karşı geliştirdiği kolektif stratejinin bir yansımasıdır. Bu manada E. Said'in belirttiği üzere *"Şark, Avrupa'nın sadece komşusu değildir. Aynı zamanda Avrupa'nın en büyük, en zengin, en eski sömürgelerinin mekânı, uygarlıklarının ve dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin, en sık yinelenen öteki imgelerinden biridir."*²⁷ Buna göre Batı; Oryantalizmi, Doğu'yu 'kültürel rakip görme' ve 'öteki kılma' ameliyesi, hükmetme aracı kılmıştır. Burada "öteki" hor görülen, tehlikeli, barbar ve sömürülmesi gerektirir. Bununla Batı, Doğu'ya bir 'kimlik' biçmektedir. Hülâsa Avrupa; önceleri Hristiyanlık ve Haçlı Seferleri ile sonraki dönemlerde, sömürgecilik ve küreselleşme bağlamında modernizm ile uzantıları üzerinden Doğu ve Müslümanlarla kavgasını sürdürmektedir.

Takvimsel olarak Oryantalizm'in başlangıcına dair tartışmalar olsa da Alman Rudi Paret (1901-1983), Kur'ân-ı Kerim'in 1143'te yazılan Latince ilk tercümesini önerir. Ancak 1312'de Viyana'da toplanan Kilise Konsülünün Sorbonne/Fransa, Oxford/İngiltere, Bologna/İtalya ve Salamanca/İspanya'da 'Arapça, İbranice ve Süryanice' kürsülerinin kurulması kararı ile Oryantalizmin başladığı kabul edilir.²⁸ 16. yüzyılla beraber Avrupa'da Doğu'yu inceleme faaliyetleri artar. Bu dönem Coğrafi keşiflerin yaşandığı, Avrupa sömürgeciliğinin kendisini iyice gösterdiği bir süreçtir.

24 Cemil Hakyemez, "Oryantalistlere Göre Hz. Muhammed", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2006, s. 164.

25 Sarı, a.g.t, s. 47.

26 Acob M. Landau, "Gibb, Sir Hamilton Alexander Roskeen", *DİA*, C. 14, TDV Yay., İstanbul, 1996, ss. 66-67.

27 Erkan Dikici, "Doğu-Batı Ayrımı Ekseninde Oryantalizm ve Emperyalizm", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, Haziran 2014, s. 49.

28 Mesut Işık, "Oryantalizm ve Batı'nın Doğu Algısı", *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi*, Aralık 2020 (7), s. 138.

1539'da Fransa'da College de Frence'de, İngiltere'de Cambridge Üniversitesi'n-de Şarkiyat bölümleri açılmıştır. Bu alanda asıl patlama 19. yüzyılda yaşanmış,²⁹ günümüzde de amaçları doğrultusunda çalışmaları sürdürülmektedir. Bu noktada 1834'te Londra'da İngiliz Kraliyet Akademisi Dergisi ve 1845 Alman Şarkiyatçıları Derneği Dergisi gibi kurumların günümüze kadar devam etmesinden alınması gereken dersler olsa gerek.³⁰ İlk Uluslararası Oryantalistler Kongresi, 1873'te Paris'te toplanır. Sonra 1892 Londra'daki Uluslararası Şarkiyatçılar/Oryantalistler Kongresi'nde bir “İslâm Ansiklopedisi”nin yazılması karara bağlanır.³¹ Bu ansiklopedi Türkçe, Arapça, Farsça, Urduca, Hintçe dillerine çevrilerek yayınlanmıştır. Türkiye'de bizzat Millî Eğitim Bakanlığı tarafından tercüme edilmiştir.³²

Oryantalistlerin Görüşleri

İngiliz Arthur James Balfour'a (1848-1930) göre, Batılılar ve Doğulular vardır. Birinciler (Batılılar) hükmederler, ötekiler (Doğulular) hüküm altında olmalıdır.³³ ABD'li Yahudi diplomat Henry Kissinger; çağdaş dünyayı kalkınmış ve kalkınmakta olanlar olarak ikiye bölüyor. Birincisi Batı'yı, ikincisi ise Doğu'yu ifade eder. Edward Said, “*zan-nedilmesin ki oryantalizm, gerçekler ortaya çıktığında bir hamlede silinip yok olacak, bir yalanlar ve efsaneler yumağıdır. Oryantalizm Avrupa'nın havadan bir uydurması değildir. O birkaç neslin birlikte çalışarak uzun yatırımlarla meydana getirdiği önemli bir doktrinler ve uygulamalar paketidir*”³⁴ diyerek, Oryantalizmi psikolojik açıdan bir paranoya olarak değerlendirir.³⁵ Rusya'nın, (Şubat 2022'de başlattığı) Ukrayna saldırısında ölen ya da sığınmacı durumuna gelen Ukraynalılar için kimi Batılıların basına yansıyan “*ama onlar beyaz ve mavi gözlü*” açıklamaları, aslında Oryantalizmin zihinlerden dillere akan mükerrer söylemi olmuştur. Zira daha büyük zorluklara ve zulümlere maruz kalan Suriyeli, Afganlı, Iraklı, Arakanlı, Doğu Türkistanlı için böyle bir anlayış ve söylem dile gelmemiş ama aksi fazlasıyla ortaya konulmuştur.

Çağdaş Oryantalist anlayış, özellikle İslâm'ı deforme etmek ya da öyle olmuş gibi gösterip ardından kendileri yahut yerli fikirdaşları aracılığıyla İslâm'ı, Hristiyanlaştırma yani reforme ve protestanlaştırma eylemi içindedir. Bu yüzden Cemil Meriç'in (1916-1987) ifadesiyle ‘*Frenkleşmiş aydın*’ kisveli, yerli oryantalist reformistler, “İslâm'da reform” adı altında gayret etmektedirler (ılımlı İslâm, radikal İslâm, Dinler arası diyalog gibi girişim ve sıfatlandırmaları bu bağlam içinde göz önünde bulundurulmalıdır). Frenkleşmiş bu aydın profilinde; rüyaların en muhteşemi: Avrupa'dır. Avrupa ise servetin, şöhretin, şehvetin davetidir. Avrupalı dostları ona karşı lütufkardır. Karşılık olarak biraz “iharet” istiyorlardı, diyor Meriç.³⁶ Oryantalist kendisini, Doğu'yu karanlıklardan kurtaran bir kahraman olarak vehmeder. Zira Doğu'yu, Avrupa'nın bilimine, tekniğine, zihin gücüne muhtaç görür.³⁷

29 Meryem Köse ve Meryem Küçük, “Oryantalizm ve ‘Öteki’ Algısı”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C. 1, Sayı 1, 2015, s. 113.

30 Yıldırım, a.g.e, s. 12.

31 Yıldırım, a.g.e, s. 31.

32 Işık, a.g.m, s. 147.

33 Sarı, a.g.t, s. 35.

34 Edward Said, a.g.e, s. 18.

35 Edward Said, a.g.e, s. 109.

36 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 137-138.

37 Edward Said, a.g.e, s. 301.

Frenkleşmiş aydın ve bürokrasi eliyle Tanzimat'tan günümüze uzanan Batılılaşma serüvenin bir Japonya misalindeki gibi sanayi ve teknoloji formunda tecessüm etmeyi-şinin sebebi bizdekilerin “*kendi varlıklarına, tarihsel hafızalarına, medeniyetlerine hasımlaşarak Batı mabedine idraksızce tapınmaya girmeleri*”³⁸, diyen Meriç, bu noktada “*Türkçe konuşan birer Fransızdık*”³⁸ benzetmesini ve hicvini yöneltmektedir. Çünkü Doğulu için Batılılaşmanın kısa yolu çağdaşlaşma denilen şekilcilikten geçmiştir. Bu ise taklitçi ve yapay kişilikler üretmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sine gelindiğinde bu durum daha radikal şekilde yansımış, toplumsal dönüşüm için “*her çeşit dayatma*” sahnelenmiş, merhum Meriç'in teşhisiyle “*Cumhuriyet entelijansiyaşının en acil vazifesi, maziye tasfiye ve hâli takviye*” olmuştur.³⁹

Tanzimat Dönemi aydın ve sanatında, Batı'ya karşı hayret ve hayranlık söz konusu olup bundan sebep kompleksli bir halet-i ruhiye ve zihinsel bir paradoks cereyan ediyordu. Cumhuriyet döneminde ise bu hayret ve hayranlık yerini toptan kabul ve teslimiyete bıraktı. Bu cenahtaki ekâbir, devlet erkini de kullanarak muhalif direnci yıkma, Batı tipi bir yaşam ve toplum dizaynına giriştiler. Osmanlı'da sarayın iflası, bürokrasinin Batı'ya hayranlığı, aydının hülyalarını Eyfel'in süslemesi, müderrisin mazide kalması, zaviyenin ışığının sönmesi halk nazarında beraberinde “umudu” söndürdü. Umudu söndürülen halk köşesine çekilirken sahnede askeri, bürokrasi, burjuvazi cenahından bir zümre vardır. Böylece istedikleri yönlendirme ve dönüştürme sürecini kolaylıkla işletmişlerdir. Halk, yığın halini alınca düşünemez bir hâl alır. Bu panoramayı Meriç şöyle resmeder: “*Yığın düşünemez, mâruz kalır. Nezleyle yakalanır gibi tutulur bir fikre. Kendini yığın haline getiren bir millet payidar olamaz...*”⁴⁰ Bu bağlamda oryantalizm, bir meydan okuma şekli olarak görülmelidir. Bu, medeniyet varlığı bakımından bir meydan okumadır. Batı, yegâne rakip olarak İslâm medeniyetini görür ve onu yok etmek ya da dönüştürmek peşindedir. Bu eksende oryantalist bilgi birikimi ile meydan okumada bulunan Batı paradigması, özel olarak da kadın'ı özne'den imgeye çevirerek modernitenin araçlarından kapitalizmin kapılarında moda sektörünün (bilinçli-bilinçsiz) adeta modeline dönüştürür. İnsanların giyim ihtiyacı dışında kapitalist zihniyet ve tezahürleri, insanda zevk güdüsünü kamçılایarak zevkperizm⁴¹ ile tüketim sevdalısına dönüştürerek kıtalar arası reklamcılığını yaptırır. Bu çerçevede Avusturyalı, Yahudi iken Müslüman olan araştırmacı-yazar Muhammed Esed'in (1900-1992)⁴² şu değerlendirmesi önemli ve dikkat çekicidir: “*Gerçekten Batılı insan, kendini maddeye kulluğa teslim etmiştir. Masumiyetini uzun zaman önce yitirmiştir. Tabiatla arasında var olan iç uyumu, iç bütünlüğü kaybetmiştir. Batılı gözünde hayat bir oyundan ibaret hale gelmiştir. Şüphe içindedir, kuşkucudur. Bu nedenle de yanı başındaki insan kardeşinden ayrı düşmüştür. Kendi başına, yapayalnız kalmıştır. Bu yalnızlığı içinde helak olup gitmemek için harici vesileleri kullanarak yaşamı kontrol altına alması gerekmektedir...*”⁴³ Bunun yanında -Muhammed Esed'in Batı tipi insan için yaptığı tespitlere dair bir çözüm olarak ABD'li bilim adamı John W. Draper (1811-1882) şunları paylaşmaktadır: “*Daha önce*

38 Meriç, a.g.e, s. 139.

39 Meriç, a.g.e, s. 103.

40 Meriç, a.g.e, s. 111.

41 Bkz. <https://dogruhaber.com.tr/yazar/dr-abdulkadir-turan/19103-modernizmin-kole-avcisi-zevkperizm/> E.T: 21.07.2022

42 Kemal Kahraman, “Muhammed Esed (Leopold Weiss)”, *DİA*, C. 30, TDV Yay., Ankara, 2020, ss. 523-524.

43 el-Husayyin, a.g.e, ss. 71-72.

hiçbir eski uygarlıkta bilinmeyen sosyal eşitliği ilk olarak dünyaya İslâm sunmuştur. Bu manayı insanlık toplumuna ilk defa sunan yalnızca İslâm'dır.”⁴⁴

Neden Oryantalizm?

Batılıları Şarkiyatçılığa teşvik eden bazı faktörler şu şekilde sıralanmıştır:

- Kur'ân-ı Kerim'in, Allah kelamı olduğu hakkında şüphe uyandırmak.
- Hz. Muhammed (s.a.v)'in risaletinin doğruluğu hakkında şüphe uyandırmak.
- Hadislerin, Müslümanlar tarafından ilk üç asırda uydurulan sözler olduğunu iddia etmek.
- Zayıf haberlere ve uydurma hadislere dayanarak görüş ve teorilerine güç kazandırmak.
- İslâm'ın, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarına dayandıklarını ileri sürmek.
- Misyonerlik ile Müslümanları, Hristiyanlaştırmak.
- Arapçayı küçük düşürüp, anlaşılmaz olduğunu iddia etmek.
- Müslümanların yaşadıkları ülkeleri sömürge haline getirebilmek.
- Müslümanların kardeşliğini zayıflatıp Batı'nın üstünlüğünü kabul ettirmek.
- Batı'da, sanayi devriminden sonra Batılı büyük şirketler, İslâm ülkelerini tanımak için, bu ülkeler hakkında rapor yazan araştırmacılara yüklü miktarda para vermişlerdir.
- Bazı oryantalistler, Doğu medeniyetlerini, kültürlerini öğrenmek için araştırma ve tetkike yönelmiştir. Bu oryantalistler, iftira ve tahrif yapmadıklarından İslâm'ı anlamakta daha az hataya düşmüşlerdir.⁴⁵

Oksidentalizm

Oksidentalizm, oryantalizmin karşıtı olup Doğuluların, Batı'yı (occident/Batı/Garp) araştırmasıdır. Fransızcada Batı anlamındaki *occident* kelimesinden türemiştir.⁴⁶ Oryantalizm ile oksidentalizm arasındaki tezatlık üzerinden oksidentalizm, Doğulu araştırmacıların Batı'ya dair araştırmalarda bulunması olarak ifadelendirilmiştir. Fakat oksidentalizme dair ciddi bir done, alamet ve müntesibin olmadığı da⁴⁷ savunulmuştur. Oryantalistlerin çıkardığı yüzlerce dergi, çok sayıda akademik araştırma merkezleri bulunmakta, yıllardır mütemadiyen tertiplenen oryantalist kongreleri söz konusu olup oryantalist “müsteşrik” denildiği halde, oksidentalizm ile meşgul olanlar için “müstağrip” türü isimlendirmelere pek rastlanmamaktadır.⁴⁸ Çünkü oryantalizm ile kıyas edilecek çapta böylesi şahıs ve çalışmalar pek yoktur. Bununla beraber yapılan çalışmalar da genellikle oryantalizmi anlama ya da onlara cevaplar niteliğinde ‘savunma’ türündendir. Bunların yanında oryantalizm, uzun geçmişe ve kurumsallaşan bir gerçekliğe sahipken oksidentalizm için bunu söylemek güçtür. Bu hususta Bryan S. Turner, E. Said'in “*Oksidentalizmin karşılaştırılabilir bir söylemi yoktur*” tezini paylaşmaktadır.⁴⁹ Oryantalizm

⁴⁴ Aktaran; el-Husayyin, a.g.e, s. 137.

⁴⁵ Sarı, a.g.t, ss. 13-14.

⁴⁶ Karakaş, a.g.m, s. 170.

⁴⁷ Yıldırım, a.g.e, s. 13.

⁴⁸ Sarı, a.g.t, s. 8.

⁴⁹ Turner, a.g.e, s. 78.

tartışmasının bir yönü de “zararlı bir Batıcılık” olarak Oksidentalizmin ele alınmasıdır. Bu, Batı’ya ilişkin her şeyin reddedilmesi ve modernizasyon mirasının her şeyiyle inkârı anlamına gelmektedir. Lakin İslâm dünyasında herkesin, her alim ve mütefekkirin “*Batı kaynaklı her ne bilgi, üretim, menşe varsa asla alınmamalı*” gibi mutabık bir fikriyatı ya da oluşum bulunmamaktadır. Bilakis prensipte “*ilim, müminin yitik malıdır*”, “*ilim, Çin’de dahi olsa alınız*” “*en hayırlınız, insanlara en faydalı olanınızdır*” gibi pek çok ilkeyle yaklaşılar ve üstünkörü bir reddiye de bulunulmaz. Temel yaklaşım, “*İslâm’a aykırılık var mı, insanlığın yararına olan nedir?*” anlayışıdır. Bir yönüyle öze dönüşü nasıl mümkün kılabilirizdir sancısı, bir yönüyle Batı epistemolojisine reddiye olarak da ele alınan “*Bilginin İslâmileştirilmesi*”⁵⁰ hakkındaki sorunlardan, bilginin İslâmileştirilmesi hakkındaki iddiaların modernist mi yoksa anti-modernist mi olduğuna karar verilmesindeki zorluktur. Bu sorun, Batı teknolojisinin Batı değerleri olmaksızın benimseyip benimsenemeyeceği problemine uzanmaktadır.⁵¹ Öte taraftan Hristiyanlığın “Doğu” kökenli oluşunun yanında zamanla Avrupa kıtasında yayılım göstermesi sonrası günümüzde farklı kıtalarında, başka ülkelerde varlık gösteriyor olmasıyla hâlâ buna “Batılı/Avrupalı bir inanç” demek mümkün müdür? Buna mukabil İslâm’ın Endülüs-İspanya, Sicilya ve Avrupa’nın Balkanlar bölgesindeki varlığı üzerinden aynı zamanda “Batılı” demek mümkün değil midir? Diğer bir nokta ise Orta Çağ Avrupa’sının skolastik bentlerinden kurtuluşundaki İslâm medeniyetinin birikim ve bilgelerinin etkisini kabul eden birçok Batılı gibi Bryan S. Turner’in de kabulüyle Hristiyan Batı, İbn Rüşd, Râzî, İbn Sînâ, Kindî gibi Müslüman bilgelerin eserlerine bağımlı kalışına karşın Ernest Renan gibi İslâm ve medeniyetine hasmane yaklaşan Batılı bir grup eliyle söz konusu katkıların ve gerçekliklerin inkârı da söz konusudur.⁵² Turner, Gustave Edmund von Grunebaum’un (1909-1972) şu sözlerini nakletmektedir: “*Müslümanın dünyası, dinlenmedir ve Müslüman da o dünyanın içinde dinlenmedir. Orta Çağ boyunca onun tanrıya yakınlığı ve kutsal düzen tarafından kabulü asla ciddi bir biçimde rahatsız edilmemiştir. Kaçınılmaz olanı kabullenme ve itaat; gizemin karşısında nedenini araştırmaktan vazgeçme, insanları, cinleri, melekleri ve yıldızları kucaklayan büyük bir kader anlayışına tanı ve doğal olarak uyan bir bilinçle ödüllendirilmiştir. Müslüman, insanın sınırlarını bilir ve kabul eder.*”⁵³ Kısacası Grunebaum, Müslümanın başarısızlığını, son tahlilde zekâ ve isteğin başarısızlığı ve kadercilik olduğu savını ortaya atmaktadır.

Araştırmalara göre Rudi Paret, “oksidentalizm” terimini ilk kullanan ve Doğu’nun Batı’yı tanımasının gerekliliğini vurgulayan, bu yönde enstitülerin kurulması gerektiğine işaret eden bir şarkiyatçıdır. Türkiye’de Cemil Meriç, (ilk defa) *Bu Ülke* adlı eserinde “*Müstağrip (Oksidentalist)*” kavramını kullanmıştır: “*Müsteşrik, Doğu irfanı ile uğraşan Avrupalıların kendilerine verdikleri isim. Aynı mevzu üzerinde çalışan bir Osmanlıya bu ismin verilmesi caiz değildir. Biz, son devir muharrirleri (yazarları), maarif-i garbiyeyi (Batı’nın bilgisini, kültürünü) Şark’a ithale çalışan birer müstağribiz.*”⁵⁴ İslâm dünyasında ilk defa Mısırlı Hasan Hanefi (1935-2021), Oksidentalizmi ilmi disiplin şeklinde ele almıştır.⁵⁵ Bu doğrultuda “*Mukaddime fi İlmi’l-İstiğrâb*” adlı eseri kaleme almış ve şu değerlendirmede bulunmuştur: “*Doğu, Batı’nın karşısında ezilmemeli, onu kendine bir*

50 Bu konuda İsmail Raci Farukî’nin kaleme aldığı “*Bilginin İslâmileştirilmesi*” eserine bakılabilir.

51 Turner, a.g.e, s. 24.

52 Turner, a.g.e, s. 60., N. Kemal, a.g.e

53 Turner, a.g.e, s. 116.

54 Meriç, a.g.e, s. 131.

55 Karakaş, a.g.m, s. 171.

örnek olarak görmemeli ve ona hayranlık içerisinde bakmamalıdır. Aksine ona araştırmacı bir öğretmen, bir akademisyen gözü ile bakmalı, onu laboratuvarında incelenecek bir malzeme şeklinde değerlendirmelidir. Bu konuda, akademik çalışmalar yapılmalıdır. Batı, kendi kültürünü besleyen, ona kaynaklık eden ve onu bir medeniyet haline getiren esas membarları incelerken, Yunan-Latin ve Yahudi-Hristiyan kaynaklarından bahsediyor. Ancak, İslâm'ı da içine alan eski doğu kaynağı ile Avrupa'daki diğer kültürel çevrelerden bahsetmemektedir.”⁵⁶ Buradaki tespit de yer aldığı üzere kendi tarihi geçmişinden gelen, kendisine ait ya da yakın gördüğü kaynakları dillendiren Batı, İslâm'ı ve onun medeniyet mirasını yok sayma gayretindedir. Kendisini rasyonalite olarak kabul eden Batı, İslâm dahil diğer medeniyetleri irrasyonalite görür. Halbuki Batı, yüzyıllarca irrasyonalite bir varlık gösterip bunun büyük ceremesini çekmişken hususen İslâm ve buna bağlı medeniyeti ise ‘aklı’ vahiyle birlikte merkeze almıştır. Zira Allah'ın dini olan İslâm'ın muhatabı da akıl sahibi insandır. Bunun dışında Müslüman gruplar arasında tarihsel süreç içerisinde kimi zaman ‘akla’ yeterince önem vermeme durumları da yadsınamaz. Ancak bu tür realiteleri, tüm uygarlık türevlerinde görmek mümkündür. Bu noktada en büyük kırılmanın esasta 19. yüzyıldan itibaren yaşandığı söylenebilir. Bu yüzyıldan itibaren Batı'da tamamen rasyonalizm odaklı bir sekülerleşme yaşanırken Doğu'da ya sofistike bir ahval ya da Batı'nın seküler şemsiyeli rasyonel düşünseli bir yaşam ve ekonomik kalkınmayla birlikte oryantal bir sömürge uygarlığının küreselleşmesi söz konusudur. Eş zamanlı olarak İslâm dünyasında ve diğer Doğulu unsurlar arasında, Pakistanlı Muhammed İkbal'in “*Batı, kalbi; Doğu ise akli öldürdü*” vecizesindeki hakikat üzere Batı'ya mukabele edemediğinden ‘*Batıya hayran ve özentili aynı zamanda kendisine yabancılaşan muhalif*’ bir Doğulu portesi doğdu. Bu açılım öylesine katı ve saplantılı oldu ki ‘kendi içinde’ Batıcı düşünmeyen ve öyle yaşamayanlar adeta Engizisyonvari bir muameleye tabi tutuldular ve direncin daha da yok olmasını sağladılar. Din bağlamında Batı, Katolik egemenliğini yıktıktan sonra Protestan anlayışla “vicdan”ı gündeme taşımış, inancı ve değerleri ona tıkamışken İslâm dünyasında da bunun olması için yerli Batılılar devreye girmiştir. Batının Hristiyan teolojisi, kilisenin güdümünde ve günah itirafı üzerine kuruluydu. Lakin İslâm'da ne böyle bir din inancı ne de böylesi bir vicdan söz konusudur.

19. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasında oksidentalîst çalışmaların görüldüğü söylenebilir. Bu doğrultuda Cemâleddin Efgânî (1838-1897), Muhammed Abduh (1849-1905), Reşid Rıza (1865-1935), Seyyid Kutub (1906-1966), Muhammed Hamîdullah (1908-2002), Fuat Sezgin (1914-2018), Mustafa Sıbâî (1915-1964), *Bilginin İslâmîleştirilmesi* ile ünlenen İsmâîl Râcî Fârûkî (1921-1986), Aliya İzzetbegoviç (1925-2003) ve Hasan Hanefî gibi örnekler gösterilebilir. Örneğin Seyyid Kutub, Batı'yı “modern câhiliye” kavramı ile açıklamıştır.⁵⁷ Kutub, insanın sadece Allah'a kul olmasının esas olduğunu, bunun dışında her şeyin “câhiliye” kategorisi kapsamında ele alınması gerektiğini, kula kulluğun asla olmaması gerektiğini ifade etmektedir. Buradaki “câhiliye” ifadesinin, bir kişinin kumar oynayanlara “bu topluluk, kafir bir topluluk”tur demesine benzemediğinin⁵⁸ de altını çizmek gerekir. Kutub, İslâm öncesi Arap câhiliyesinde kadının konumu, kız çocuklarının öldürülmesi, ahlaki çöküş, adaletin yokluğu, şirk inancı

56 Aktaran; Karakaş, a.g.m, s. 171.

57 Geniş bilgi için, Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, Çev: Kamil M. Çetiner, Beka Yayıncılık, İstanbul, 2017.

58 Murat Kayacan, “Seyyid Kutub'un Batı'yı Okuma Biçimi”, *Marife*, Yıl 6, Sayı 3, 2006, ss. 217-246.

gibi hususları dikkate alarak modern Batı'yı (liberal, materyalist, sosyalist, fitne-fesad vs.) "câhiliye" kavramı ile ifade etmektedir.⁵⁹

Netice itibarıyla resmi veya gayr-ı resmi, her ideoloji kendi bakış açısına göre bir oksidentalizm geliştirebilir. Ancak Müslüman oksidentalistlerin bu konuda Kur'ân ve Sünneti ölçü almaları gerekir. *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, öfke sizi adil davranmamaya itmesin. Bu takvaya daha uygundur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah sizin işlediklerinizden haberdardır."*⁶⁰ (Maide, 58) ayet-i kerimesi bu hususta sınırları çizmektedir. İslâm dünyasında oksidentalizme tepkisel yaklaşımın oluşmasında Batılıların;

- İslâm hakkındaki menfi tutumları,
- Müslümanları terör ile ilişkilendirmeleri,
- Hz. Peygambere yönelik saygısızca tutum ve söylemlerde bulunmaları,
- Müslüman ülkelerde gerçekleştirdikleri işgaller ve katliamlar,
- Kendi ülkelerinde gerçekleştirdikleri dini ve etnik ayrımcılıkları gibi haklı sebepler vardır.

Oryantalizm ve Emperyalizm, Postkolonyalizm

Sömürgecilik bir devletin başka ulusları, devletleri, siyasal ve ekonomik egemenliği altına alarak yayılması olup müstemlekecilik/kolonyalizm olarak ifade edilir. Emperyalizm, bir devlet ya da ulusun bir başka ülke ya da halk üzerinde güç oluşturmaya, hükmetmesidir.

Emperyalizm sözcüğünün siyasi literatürde kullanılması ise 19. yüzyıl başlarında Napolyon'un başka ülkeleri ele geçirme çabası ile başlamıştır. İlk çağlardan itibaren Asur, Mısır, Pers, Yunan ve Romalıların yayımları baz alınarak kolonyalizm kavramı kullanılmıştır. 15. yüzyıla gelindiğinde ise Coğrafi keşiflerle başlayan giderek küresel boyut kazanan Avrupa sömürgeciliği söz konusudur. 19. yüzyılda sanayi/endüstri devrimi akabinde yaşanan ise "Modern emperyalizm/sömürgecilik" olarak anılmıştır ve İkinci Dünya Savaşı bitiminde sona erdiği varsayılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası görülen ise post-kolonyalizm olarak adlandırılmaktadır. Terim, 20. yüzyıl başlarında "tekelci kapitalizm" in ortaya çıkmasıyla birlikte günümüzdeki anlamını kazanmıştır. Bugün emperyalizm sözcüğü ile tekelci/modern kapitalizm sözcüğü eşanlamli değerlendirilmektedir.

Sömürgeciliğin emperyalizmden en önemli farkı, doğrudan doğruya işgal ve yönetmedir. Emperyalizm/modern kapitalizmde ise rekabet olduğu halde, sömürgelerde hiçbir rekabetin olmaması ve bunun silah zoruyla devlet eliyle sağlanmasıdır. Doğu'da sömürgecilik yakın zamanda 'uygarlaştırma-özgürleştirme' kılıfıyla yürütülmüştür. Kapitalist emperyalizm, mali sermayenin egemenliğine dayanan bir dünya sistemidir. Dünya meta ihracına dayanan kapitalizm, bugün sermaye ihracına dayanmaktadır.⁶¹ Emperyalist siyasetin esası olarak kullanılan "öteki" algısı ise sömürgeciliği meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Misalen David Hume (1711-1776), köleliğe ve siyahların az ge-

⁵⁹ Kayacan, a.g.m, s. 220.

⁶⁰ <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=5&ayet=8> E.T: 29.06.2022

⁶¹ Elif Çağlı, *Kolonyalizmden Emperyalizme Ulusal Sorunda Tartışmalı Konular*, Tarih Bilinci Yayınları, Ocak 2004, s. 129.

lišmişliğine dair şunları söylemektedir: “Siyahların beyazlardan daha aşağı olduğunu düşünmeye meyilliyim. Hiç gelişmiş bir medeniyet kurmamışlar. Aralarında eylem ve düşünce olarak öne çıkan biri de yok. Hüner gerektiren bir araçları gereçleri yok...”⁶² bu hususta E. Said’in tezi ise şudur: Oryantalizm ya da Doğu incelemesi nihai olarak gerçeklik hakkında tanıdık olan (Avrupa/Batı, Biz) ile yabancı olan (Orient/Doğu, öteki) arasındaki iki kutuplu bir karşıtlığı geliştiren yapıyla politik bir vizyondur.⁶³

İtalya’nın eski Başbakanı Silvio Berlusconi, 27 Eylül 2001 tarihinde *International Herald Tribune* gazetesine yapmış olduğu açıklamada, Afganistan ve Irak işgalleri konusunda ABD’nin yanında yer aldıklarını ve sömürgeci oryantalist zihin dünyalarını şu şekilde izhar etmiştir: “Doğu’yu batılılaştırmak ve Doğu halklarını fethetmeye devam etmek Batının yazgısıdır. Batı bunu zaten Komünist dünyada ve İslâm Dünyası’nın bir kısmında yaptı. 1400 yıldır gelişme kaydedemeyen İslâm Dünyasında da aynı şeyi yapacaktır. Medeniyetimizin üstünlüğünden ve gücünden emin olmalıyız. Bizim medeniyetimizde insan haklarına ve dinlere saygı var. İşte bu İslâm ülkelerinde eksik.”⁶⁴ Berlusconi’nin beyanında yer alan “Doğu’yu Batılılaştırmak ve Doğu halklarını fethetmeye devam etmek Batı’nın yazgısıdır” ifadeleri oryantalizmin ve oryantalizm ile emperyalizmin ilanıdır. Beraberinde Batı’nın işgallerini haklı ve katliamlarını mazur görmesinde “öteki”nin konumlandırıldığı. ABD işgaline uğrayan Irak’tan ise ABD’ye yönelik şu açıklama yapılmıştır: “Amerikan halkına şunu söylüyoruz: Saldırı kendi hükümetlerinin dünyada yaptıklarıyla karşılaştırılmalıdır. 1,5 milyon Iraklı Amerika ve Batının uyguladığı ambargo nedeniyle yaşamını yitirmiş, on binlercesi de ABD ve müttefiklerinin askeri faaliyetleri nedeniyle ölmüştür.”⁶⁵ Tüm bunların yanında Rusya’nın Ukrayna işgali ile yaşanan savaşın altıncı ayında *Frankfurter Allgemeine* gazetesi için kaleme aldığı makalede, Almanya Başbakanı Olaf Scholz, siyasetin gerçeğin görülmesiyle başladığının altını çizerek “gerçek olan, emperyalizmin Avrupa’ya geri döndüğüdür.”⁶⁶ ifadesini kullanması aslında Avrupa tarihinin parçası olan emperyalizmi ve nice ülkeleri sömüren Batıyı ifşa etmesiydi. Bu aynı zamanda Batı’nın yeri geldiğinde kendi içinde de emperyalist bir kapışmayı Birinci ve İkinci Dünya savaşlarında yaşadığı gibi tekrar yaşayabileceğini göstermektedir. Bu minvalde Batı uygarlığının sadece yakın tarihte iki dünya savaşı çıkarttığını, milyonlarca insanı katlettiğini, Japonya’da Hiroşima’da sivil-lerin üzerine atom bombası atarak yüzbinlerce insanı katletmesini “modern” Batı ne ile izah edebilir?

Thomas Patterson, Batı sömürgeciliğinin “uygarlaştırma” jargonunu nasıl kullandığını şöyle belirtiyor: “Uygarlık terimi Avrupa’da, Avrupa sömürgeciliğinin denizaşırı ülkelerde yayılcılığı bağlamında yer almış olup Batılı devletlerin seçkinleri tarafından kullanılmıştır. Maksatları, kendilerini karşılaştırmış oldukları milletlerden ayrı tutmaktır... Avrupa’nın emperyalist yayılcılığı esnasında sömürgeciler, çoğu kez diğer milletlere insan değillermiş gibi muamele ettiler. Bunun neticesinde de o milletlere karşı vahşice ve gaddarca eylemlere giriştiler.”⁶⁷

62 Shodmatova, a.g.t, s. 20.

63 Tacettin Gökhan Özçelik, “Doğu ve Batı Dikotomisinin Yarattığı Gerçeklik: Oryantalizm – Oksidentalizm”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Yıl 6, Sayı 19, 2005, ss. 168-193.

64 Aysegül Aycan Solaker, “Türk ve Alman Basınında Siyasilerin Dil Serüvenleri: Söz-Eylem Kuramı Çerçevesinde 11 Eylül Saldırıları ve Irak Savaşı Üzerine: Terör Mü Yoksa Haçlı Seferleri Mi?”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, Konya, 2016, s. 47.

65 Aycan Solaker, a.g.t, s. 48.

66 <https://dogruhaber.com.tr/haber/850418-scholz-emperyalizm-avrupaya-geri-dondu/> E.T: 18.07.2022

67 el-Husayyin, a.g.e, s. 140.

Akademisyen Jale Parla (1945-...), oryantalizm ile sömürgeciliğin evliliği hakkında “sömürgeleştirilecek olan Doğu’nun, Avrupalı emperyalist güçlerle öğrenilmesi ve uygulanacak politikaların belirlenmesi kaygısının sonucu olan oryantalizm, Avrupa’daki sömürgecilikle eş zamanlı ve eş amaçlı olarak doğmuş”⁶⁸ olduğu vurgusunda bulunuyor.

ABD’li Alvin Tofler (1928-2016) ise bu hususta “Emperyalizmin sadece bir ekonomik mesele olmadığını aynı zamanda çoğu kez dinin, kültürün ve sömürgeleştirilen toplumların aşağı olduğu duygusunun dayatması olduğunu” belirtir.⁶⁹

Afrikalıların emperyalizmi tarifi ise son derece anlamlı ve kâfi derece izahlıdır: “Beyazlar/Avrupalılar, Afrika’ya geldiklerinde bizim topraklarımız, onların İncilleri vardı. Bize gözlerimizi kapatarak dua etmeyi öğrettiler. Uyandığımızda gördük ki, onların toprakları bizim İncillerimiz vardı.”⁷⁰

Dünya ekonomik sistemlerinin ortaya çıkışının bir uzantısı olan globalleşmeye dair eleştirilerinden birisi onun yalnızca Batılılaştırmaktan ibaret olduğu eleştirisidir.⁷¹ Tahakküm felsefesiyle hareket eden Batı, Doğu’ya karşı tüm pratiklerinde akademik bir kimlik kazandırma ve taleplerini meşrulaştırma çabası içerisinde olmuştur. Akademik, düşünce ve sanat çalışmalarıyla maskelenen Oryantalizm, sömürge girişimlerini besleyen bir projedir. Böylece, bir yandan Oryantalizmin çatısı altında Doğu’ya ilişkin üretilen bilgi ile kolonyalizm faaliyetleri geliştirildi, öte yandan sömürge kanalıyla elde edilen kaynaklarla da Oryantalizm finanse edilerek sömürgecilik devam ettirildi.⁷² Bu bağlamdan hareketle kolonyalizm, Batı’nın Doğu’ya egemen olmak için başvurduğu yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkar.⁷³ Avrupa, Doğu hakkında akademik bir kimlikle ürettiği, masum olmayan bilgiyi manipüle ederek kolonyalist yaklaşımla kullanmıştır. Misalen İngilizlerce işgal edilip sömürülen Afrika’nın Liberya⁷⁴ ülkesinin adını İngilizler koymuştur. Liberya’nın kelime anlamı “özgürler ülkesi/özgürlerin toprağı” olup, ülkenin resmi dili de İngilizcedir. Suudi Arabistan, Irak, İran, Kuveyt, BAE, Katar, Yemen, Libya, Nijerya, Cezayir, Kazakistan, Azerbaycan, Malezya, Endonezya ve Brunei, dünyanın toplam petrol rezervlerin yüzde 66,2 ile 75,9 arasındaki miktarına sahip olan ülkelerdir.⁷⁵ Buna karşın, ABD, dünyanın petrol rezervlerinin %2’sine sahiptir. Batı ülkeleri (Kanada, ABD, Norveç, İngiltere, Danimarka ve Avustralya) dünya petrollerinin yaklaşık %4’ünü elinde tutuyor. Irak’ın ABD’den 5 kat fazla petrolü vardır. Müslüman ülkeler, Batı ülkelerinden 16 kat fazla petrole sahiptir. ABD önderliğinde sürdürülen savaşlar, dünyanın doğalgaz ve petrol kaynaklarının %60’ını ele geçirme amacından ibarettir. Amerika’nın savaşları, Haçlı Seferlerinden farklı değildir. Güncelleştirilmiş söylemde “terörizmle savaş”, “medeni dünyayı koruma” iddiası ile esas amaç maskelenmek istenmiştir.

68 Dikici, a.g.m, s. 55.

69 Aktaran; Sarı, a.g.t, s. 63.

70 Erdal Aksoy, “Afrika’da Misyonerlik Çalışmaları ve Sömürgecilik” *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1(1), 2019, s. 46.

71 Turner, a.g.e, s. 26.

72 Yunus Kaya, “Oryantalizm – Postkolonyalizm ve Sanat”, *İdil Dergisi*, C. 6, Sayı 30, 2017, ss. 647-662.

73 Rudolph Peters, *İslâm ve Sömürgecilik*, Çev. Süleyman Gündüz, Nehir Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 12-20.

74 Davut Dursun, “Liberya” *DİA*, C. 27, TDV Yay., Ankara, 2003, ss. 173-174.

75 <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-petrol-rezervi.html>, E.T: 18.07.2022

<https://www.petrol-is.org.tr/haber/dunya-petrol-rezervlerinin-ucte-biri-irak-ve-suudi-arabistandadir-657>

Oryantalizm ve Modernleşme

Modern, Latince *modernus* kelimesinden türetilmiş ve kelime anlamı “yeni, çağdaş yaşanan güne ait olan” demektir.⁷⁶ *Modernus* ise Latince “hemen şimdi” anlamına gelen “modo”dan türemiştir.⁷⁷ Modern kelimesi ilk olarak Romalıların eski pagan inancını terk ederek Hristiyanlığa geçişleri için kullanılmıştır.⁷⁸ Yani eski-yeni arasındaki farklılığa vurgu yapılır. Modernizm ise, modernitenin tarihsel gelişimi içerisinde geldiği konumu belirtir. Modernite; gelenekselden, dinin hükümlerinden ve değerlerden kopuşun ifadesidir. Bireysel ve toplumsal hayata salt aklın, sekülerizmin egemen kılınmasıdır. Bu kopuş, geçmişte elde edilen pratiklere ve varsayımlara güvensizlikle temellendirilir.⁷⁹ Modernleşme, Batı’nın ‘modern’ diye tanımlanan bir ‘ben bilincini’ de kapsayan bir süreçtir. Düşün merkezi; rasyonalitedir ve gelenekle/geçmişle teoloji ile kavgalıdır. Modernite; bireyciliği, rasyonaliteyi, endüstriyel toplumu, liberal anlayışı, ulus-devleti, faşizm, marksizmi, demokrasiyi, zevkperest gündelik hayatı, kentleşmeyi ve kapitalist düzeni sunar. Batı çıkışlı modernitenin etkileri, küreselleşen dünyada evrensel boyut kazanmıştır.

Eleştirel bakıldığında dünyanın ekolojik dengesinin bozulmasında, insanların sosyalleşmesinin dumura uğramasında, aile mefhumunun tahrip olmasında, egoistliğin yaygınlaşmasında, ahlaki değerler sisteminin darbe yemesinde, aşırı kentleşmenin aşırı sorunlar üretmesinde, obezler ile yoksullar uçurumunu derinleştirmesinde, dünya gelirinin büyük kısmını birkaç Batılı devlet veya global şirketin tekelinde bulundurmasında modernizmin doğrudan etkili olduğu görülür. Modernizm; post-modern aşamada küreselleşme ile dünyayı kısıracına almıştır. Modernite/Modernleşme, Batı dışında kalan ülkelere, gelişmiş ülkelerin vasıflarını kazandırma süreci olarak da açığa çıkar.⁸⁰ Görüntüler, şekiller atmosferinde akli melekeleri devre dışı bırakılmak istenenlere bir dokunuş babından ve Batı modernitesi hakkında Fransız düşünür Jacques Maritain (1882-1973) şunları ifade etmektedir: “Zamanımız insanının dünyası, kötülüğü ortaya çıkarmış, coşturmuş ve en nihayetinde güvenimizi yerle bir etmiştir. Hiçbir adil cezanın karşılayamayacağı nice suçlara şahit olduk... bilim ve gelişmişlik, bizi tahrip etmeye doğru yönelmiştir... uygarlığımızın içinde barındırdığı putperest ruh; en yüce siyasi ideali adalet olması gereken insanı, istemese de güç ve kuvveti ulaşacağı hedef haline getirmeye sevk etmiştir.”⁸¹ Marshall Berman (1940-2013), Marx’ın “eski ve saygın hüküm ve kanaatler dizileriyle birlikte tüm yerleşik, donuklaşmış ilişkiler yok ediliyor, yeni oluşumlar ise henüz kemikleşmeden geçerliliğini yitiriyor. Katı olan her şey buharlaşıyor, kutsal olan her şey kutsallığını yitiriyor...” sözünden esinlenerek, “modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır kendimizi. Modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer” yorumunda bulu-

76 <http://politikaakademisi.org/2017/11/22/modernite/> E.T: 18.07.2022

77 Pelin Önder Erol, Modernite Projesinin Kökenleri, Dinamikleri ve Sonu, *Sosyoloji Dergisi*, S. 33, 2016, s. 51.

78 Gamze Aslan, “Ortaçağdan Günümüze “Modernite”: Doğuşu Ve Doğası”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, Aralık 2011, s. 11.

79 İbrahim Keskin, “İslâm’da Modernleşme Girişiminde Oryantalizmin İzleri”, *Bilimname*, 2012/2, ss. 174-185.

80 Keskin, a.g.m, s. 177.

81 el-Husayyin, a.g.e, s. 230.

nuyor.⁸² Modernite; az gelişmiş ülkeler/Doğu ülkeleri için ideal olanın, oryantalist bilgi üretimi ve sunumuyla, Batılılar gibi olmaktan geçtiğini empoze ediyor. Bu ideal aslında, Batının sömürü arzusunun ifadesidir.⁸³ Peki nedir bu “geri kalmışlık” ya da “gelişmişlik”? Bu tanımlama Cemil Meriç tarafından, “*asırlık hezimetlerin öcünü almak için Hristiyan dünyanın keşfi*”⁸⁴ olarak nitelendirilmiştir. Oryantalizmin tarih inşası, Batı’nın dışındakini -ötekini- yani Doğu’yu nesne olarak kurgulayan bir söylemdir. (19. yüzyıla dek) Oryantalizm, İngiltere ve Fransa’nın Doğu’ya karşı duyarlılığı⁸⁵ iken oryantalizm çalışmaları emperyal devletlere ciddi bir istihbarat kaynağı teşkil etmiştir. İlgili devletlerin yönetimleri ve istihbarat yapıları bu veriler ekseninde politikalar üretmiştir. Bu eksen- de oryantalizm, Doğulu toplumlar üzerinde sömürgeciliğin bir başka versiyonu olarak manda uygulamasının⁸⁶ fikri zeminini hazırlamıştır. Onlara göre Doğulular yönetmeyi beceremezler; bundan ötürü “uygar” olan Batılı tarafından idare edilmelidirler. Burada bir gerçeklik var ki o da şudur: Batı, kendisi için Doğu’yu tanımakta ama Doğu, Batı’yı “Batılı” olarak pek tanımamaktadır. Mesela İngiliz; Mısır’ı, Irak’ı, Kürdü, Arab’ı, Türk’ü tanıdığı kadar bunlar onları tanımakta mıdır? Emperyalist Batı, “bilme ve yapabilme” stratejisini kendi hegemonik maksatları için tatbik etmiştir. Bilip inanan yapabilir. Onlar da bilip inandı ve sömürdü. Irk üstünlükçü ve kibirli Batı’nın nazarında Mısır, Mısırlılara bırakılmayacak kadar önemlidir! Batı, Doğulunun sömürülmesi için işgalleri dışında, içinden “devşirme” de var etmiştir. Geri kalmışlık sorunsalında Müslüman toplumlarda pek çok aydın, Batılı oryantalist bakış açısıyla meseleye yaklaşmış ve modernliğin yakalanması gerektiğine inanmıştır.

Oryantalizmin Osmanlı Devleti’ndeki etkileri için nazar-ı dikkat celbedilirse; 1815 Viyana Kongresinde Batılı devletler Osmanlı’yı “Şark Sorunu” olarak gündeme taşıdı. İçerde ise Osmanlıda Tanzimat devri, siyasi, sosyo-kültürel önemli değişikliklerin yaşandığı dönemdir. Tanzimat Fermanı ile hızlanan Batılılaşma çabaları 1860’tan sonra gazete, roman ve tiyatro ile birlikte yürütülür. Osmanlı modernleşmesinden günümüze uzanan çizgide aydın, oryantalist bir görüntü çizer. Tanzimat aydını için Fransızca konuşmak, açık giyinmek gibi simgeler akla gelir. Sarayda ise özellikle Batı musikisi, tiyatrosu, bahçe düzenlemeleri; Batılılık simgeleri olarak yer alır. Sonra ise Batılılaşma çabaları çok yönlü olarak devam eder. Çağdaş uygarlık seviyesine çıkmayı resmi bir program olarak kabul eden Türkiye’de, bütün bu oryantal düşünceler, üsttenci bir baskıyla dayatılır. Bu yolda Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet aşamalarından geçen Türk aydını, zihinsel zikzaklar yaşamış sonunda da oryantalist bir çizgide seyretmiştir. Türkiye’de modernleşme projesi, laik-ulusçu bir karakterle bütünleştirilerek gerçekleştirilmek istenmiştir. Cumhuriyetin oryantalist aydın tipi, fikirlerini Osmanlı geleneklerinden ve İslâm’dan çok, laik-ulusçu Fransız devrim ruhu ve akılcı bir temelde oluşturmaya çalıştı.⁸⁷ Lakin bu modernleşme projesi; bireylere, halkın çoğunluğuna, kişisel başarıyla kazanılacak hedefler sunamadı. Çünkü kendi dinamiklerinden kopuk ve hasmane bir

82 Önder Erol, a.g.m, ss. 55-57.

83 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980, ss. 264-267.

84 Meriç, a.g.e, s. 263.

85 Edward Said, a.g.e, s. 15.

86 **Mandacılık:** Sömürgeciliğin kılık değiştirmiş hali olarak “bir yönetim biçimidir.” Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupalı devletlerce ortaya konulmuştur. Fiili/doğrudan işgal yerine kurdukları Milletler Cemiyeti aracılığıyla manda sistemini tanıdılar. Ve şu tezi ortaya attılar: Henüz kendisini yönetecek olgunlukta bulunmayan ülkelerin idaresi Milletler Cemiyetinin gözetiminde bir devletin koruması altına verilecektir. Afrika, Güneydoğu Asya, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin gibi yerlerde uygulanmıştır.

87 Bkz. <https://sdam.org.tr/haber/292-self-oryantalizm-ve-icselleştirilen-batılılaşma/> E.T: 21.07.2022

tutumla dayatılan “ithal uygarlaştırma projesi”, tarihsel-sosyolojik olarak toplum genetiğine aykırıydı. Dolayısıyla bu girişimler ve dayatmalar, ihyadan ziyade imhaya daha çok hizmet etmiş oldu. Bu durumu E. Said şöyle özetler: “Ötekileri Batılılar yarattı, onlara konuşmayı, düşünmeyi öğretti ve onların bağımsızlıklarına karar verdi.”⁸⁸ Bununla beraber “öteki” olmakta ontolojik temelli bir “sorun” da görülmemelidir. Zira sorun, “öteki” olmakta değil “ötekileştirme”dedir. Burada problem, öteki’nin “ötekileştirilmesi”; horlanması, ezilmesinin makul görülmesi, dininden ötürü dışlanması, barbar olarak nitelenmesi ve Batının her şeyin üstünde tutulmasıdır. Arzulanan nihai hedef ise Batı’yı içselleştirmek ve kendini yok etmektir.

Oryantalizm ve Medya

Oryantalizmin ve onu kullanan Batı’nın en güçlü araçlarından biri şüphesiz medyadır. Medya, Batı’nın üstünlüğünü ve ona öykünmeyi sağlamada temel hizmet aracıdır. Günümüzde de bu durum örtük, açık, kasıtlı ya da farkında olmadan sürdürülmektedir.⁸⁹ Dünyanın en büyük ve küresel medya şirketlerinden biri olan ABD menşeli Disney, sadece Amerikan medya endüstrisinde ve popüler kültüründe değil, dünya çapında büyük bir etki gücüne sahiptir. Mesela “İslâmfobi” kapsamında medyada “Müslüman terörist” kelimeleri kullanılır ama “Yahudi terörist”, “Hristiyan terörist” ifadelerine rastlanılmaz. Âmin Maalouf (1949-...), Amerika’nın özgürlük götürme vaadiyle Irak’ta yapılan operasyonlarını örnek göstererek, “Özgürlük, demokrasi, meşru müdafaa ve insan hakları adına insanlar hırpalanıyor, dayak yiyor, öldürülüyor. Yedi yüz bin insan daha öldükten sonra, belli belirsiz bir özürle ülkeden çekilecekler. Terörizme karşı mücadele vermek isteniyordu ama terörizm hiç bu kadar azmamıştı...”⁹⁰ der. Batı’nın İslâm’ı lekeleme girişimlerine karşı, Avrupalı kimi araştırmacılar da hakikatin yanında yer almış, bu hususta ABD’li Arthur Gray Leonard (1865-1932): “Ben kendimi, Muhammed’in dinde şiddeti reddettiğini, kabul etmediğini itirafa mecbur hissediyorum.” derken İngiliz şarkiyatçı De Lacy O’leary⁹¹ (1872-1957): “İslâm’ı kılıç zoruyla yayarak yeryüzüne dağılan Müslümanlar masalının Batılı tarihçilerin dillerine doladıkları en saçma hurafelerden biri olduğunu tarih -yeterli derecede- ortaya koymuştur.”⁹² beyanında bulunmuştur. Ancak medya araçlarını ellerinde tutan güçlerin/şirketlerin ya da devletlerin tarafsızlık, nesnellik gibi bir endişe ve gayeleri olmadığından yönlendirme ve özendirme maksadı güttüklerinden yukarıda geçen Leonard, O’leary ve Maalouf gibilerinin seslerini kısmaktadırlar. Bu doğrultuda Hollywood’u bir “sanayi” olarak adlandıran “Küresel Stratejinin Üç Aktörü: Hollywood, Pentagon ve Washington”⁹³ kitabının yazarı aktör Jean Michel Valantin, Hollywood ve Pentagon çalışmaları arasında bağ olduğunu belirtir. Ona göre Hollywood, “Savaş filminden romantik dramaya kadar her türde çekilen milli güvenlik filmlerinden ibaret dev yapımların kaynaklarını harekete geçirmeyi dünyada tek başına başarabilen, endüstriyel olduğu gibi aynı zamanda kültürel kimlik taşıyan tek ve büyük bir kurumun adıdır.” Yazara göre Hollywood, “Amerika’nın seçkin bir halk olduğu” ve “dünyayı kurtarmak adına haklı bir savaş yürüttüğü” tezlerini

88 Shodmatova, a.g.t, s. 14.

89 Shodmatova, a.g.t, s. 1.

90 Shodmatova, a.g.t, s. 27.

91 Kemal Çiçek, “O’leary, De Lacy Evans”, DİA, C. 33, TDV Yay., İstanbul, 2007, s. 347.

92 Salih b. Abdurrahman el-Husayyin, *İslâm ve Batı Açısından Hoşgörü ve Saldırganlık*, Çev. Ahmet İhsan Dündar, Guraba Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 32.

93 <https://kidega.com/yazar/jean-michel-valantin-130041/> E.T: 18.07.2022

meşrulaştırmak için dizi film üretmekte ancak sadece böyle filmlerin üretildiğine dikkat çekmemek adına başka konularda da filmler üretmektedir.⁹⁴ Disney, Netflix, Hollywood ile Türkiye'deki ekseri diziler, filmler, vb. birer oryantalizm doktrinli postkolonyalist tezahürlerdir.

Oryantalizm ve Misyonerlik

Oryantalizm, sömürgecilik ve misyonerlikle bütünleşmiş bir olgudur. Misyonerler, Müslümanların bilgisiz kalması ve Müslüman ülkelerde fakirliğin, ekonomik sıkıntının artması için ellerinden geleni yapmıştır. Cehalet ve sefalet bir araya gelince misyonerlerin işi de kolaylaşacaktır. Toplumlara asimile etmeye yönelik dil, din ve kültür politikalarının ısrarlı bir şekilde uygulandığı faaliyetler bu kapsamda görülmelidir.

Sömürgelerde başlayan Hristiyanlaştırma çabaları Kardinal Lavigerie (1825-1892)'nin 1867'de Cezayir'e tayin edilmesiyle daha planlı ve programlı hâle gelir. Lavigerie'nin kurduğu “*Beyaz Rahipler ve Rahibeler*” adlı örgütler, bütün Afrika'da en kapsamlı misyonerlik faaliyetlerini başlatır. Afrika'nın yerlilerini Hristiyanlaştırmak amaçlı misyonerlik faaliyetleri semeresini vermiş ve Afrika'nın pek çok bölgesi Hristiyanlaştırılmıştır.⁹⁵ Misyonerliğin sadece Hristiyanlaştırma misyonu gütmeyeceğini İskoçyalı misyonerler tarafından vaftiz edilerek Hristiyanlaştırılan Kenya'nın devlet başkanı Jomo Kenya Kenyatta (1894-1978)'nin bu hususta dikkat çekici sözlerini hatırlatmak gerekir: “*Batılılar geldiklerinde ellerinde İncil, bizim elimizde topraklarımız vardı. Bize, gözlerimizi kapayarak dua etmeyi öğrettiler. Gözümüzü açtığımızda bizim elimizde İncil, onların elinde topraklarımız vardı.*”⁹⁶ Misyonerlik faaliyetleriyle birlikte yürütülen dil ve kültür politikası da sömürgecilik faaliyetlerinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu politika ekseninde yürütülen çalışmalar sonucunda Afrika'da İngilizce ve Fransızca; Güney Amerika'da ise ekseriyetle Portekizce ve İspanyolca sömürge toplumların resmi dilleri hâline ge(tiri)lmıştır.

Afrika'daki sınırların da sömürgeci ülkeler tarafından çizildiğini belirtmek gerekir. Bu “yapay sınır”lar, dinleri, dilleri, kültürleri aynı olan grupların, farklı devlet sınırları ve farklı gruplar içerisinde bırakılmasına neden olmuştur. Bu durum kıtada yer yer birbirlerinden farklı dil, kültür ve medeniyete sahip, barış içinde bir arada yaşamaları çok zor olan toplulukları aynı sınırlar içerisinde bırakmıştır.⁹⁷ Bu taksimatı, modernliğin ve çağdaşlığın hamisi olan, Afrikalının karşısına “uygarlaştırma, medenileştirme” kisvesiyle çıkan ilkin seyyah, araştırmacı görünümlü, “şirin baba” metaforuyla Afrikalının gönlünü ve aklını çalan Batı yapmıştır. Benzer bir durum Ortadoğu'da ve Keşmir gibi toprakların taksimatında da görülmektedir. Yani Batı aklı, aynı kodlara sahiptir. Tarihçi ve aktivist, Afrika'da farklı yerlerde halkın uyanışında önemli rolleri olan ve bunun neticesinde bombalı saldırı sonucu öldürülen Walter Rodney (1942-1980), “*Avrupa, Afrika'yı Nasıl Az Gelişmiş Yaptı?*” adlı kitabında misyonerlerin, emperyalizmin aktörleri olduğunu belirterek “*Hristiyan misyonerleri sömürgeci güçlerin kaşif, tüccar ve askerler kadar parçasıydı... misyonerler, kendilerini öyle görseler de görmeseler de pratik anlamada sömürgeciliğin aktörleri...*”⁹⁸ olarak ifade ediyor.

94 Aktaran; Shodmatova, a.g.t, s. 39.

95 Uygur ve Uygur, a.g.m, s. 279.

96 Aksoy, a.g.m, s. 46.

97 Aksoy, a.g.m, s. 48.

98 Aksoy, a.g.m, s. 50.

Misyonerlerin Müslümanlara yönelik yöntemleri ve başarıları hakkında Paris Katolik Enstitüsünden Kardinal Jean Danielou (1905-1974) şunları paylaşmıştır: “Müslümanları vaftiz etmek için boş yere çabalayıp durmayalım. Başka yollar deneyelim. Müslümanlara sevgi ile yaklaşınız. Muhammed’i yalanlamayınız. Hz. İsa’ya da Tanrı’nın oğludur demeyiniz. Çünkü Müslümanlar bunu kabul etmezler. Daha çok onları kendi milletiyle ve dinî değerleriyle alâkalarını kesmeye ya da zayıflatmaya çalışınız. Hristiyanlığın yayılması için bir yere kilise yapmak, kalıcı ve isabetli bir yol değildir. Orada asıl kalıcı olan, Hristiyanlığın o toplumun kültürü içerisine nüfuz etmesidir. Onlara Hristiyan adetlerini, Hristiyan bayramlarını, Hristiyan kültürünü aşılayalım. (Çalışmalarımızla) Müslümanların her şeyini tahrif ve mahvettik. İslâmiyet’ten uzaklaştırdık. İslâmiyet’i yaşamayı, namaz kılmayı ve Kur’ân-ı Kerim öğrenmeyi suç ve gericilik olarak göstermeyi başardık...”⁹⁹ Londra’da düzenlenen “İslâm Ülkelerinin Sömürgeleştirilmesi” adlı konferansta delegelerden birisi şöyle konuşmuştu: “Elli yıl durmadan çalıştık. Sadece beş kişiyi Hristiyan yapabildik... Fakat elli yıl içerisinde milyonlarca insanı İslâm’dan uzaklaştırabildik ve İslâm’a karşı Müslümanları lakayt bir hale getirebildik. İşte bu durum bizleri çok sevindirmektedir.” Bu konuşmadan sonra misyoner merkezi: “Bundan böyle İslâm ülkelerinde Müslümanları Hristiyanlaştırmak için çaba sarf etmeyelim. Onları İslâm’dan uzaklaştıralım ve İslâmî hükümlere düşman yapalım...”¹⁰⁰ diye karar aldı. Bunlara karşın İslâm’ın tutumu ise şudur: “Sizin dininiz size, benim dinim banadır”¹⁰¹ ve “Dinde zorlama yoktur. Doğru, eğriden (Hakk, batıldan) ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları/tağutu reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, her şeyi iştir ve bilir.”¹⁰² İslam, gayrimüslimlere bu inanç ve ilkelerle muamele ederek onlara inanç hürriyeti tanımıştır. Gayri meşru yöntemlerle onları İslâm’a davet etmemiş ve bu yollarla İslâm’a girmelerini sağlamamıştır. Zira Kur’ân-ı Kerim, Peygamberleri ve ihlaslı davet ehlini “Sizden bir ücret/mükafat talep etmeyenlere uyun. Onlar doğru yola/hidayete erişenlerdir.”¹⁰³ şeklinde vafsetmiştir.

Oryantalistlerin İslâm’a Bakışı

İslâm alanında oryantalist çalışmaların geçmişi, Barthélemy d’Herbelot’un (ö.1695) *Bibliothèque Orientale* adlı eserine kadar gitmektedir.¹⁰⁴ Oryantalist düşünce geleneği, İslâm medeniyetine evrensel bir kimlik olarak bakmamıştır. Fetihler sonucu Müslümanların ve ilim adamlarının diğerleriyle kurduğu iletişimle “seçmeci/eklektik” bir kültürden ibaret olduğu iddiasındadırlar. İslâm tarihinde ‘orijinal’ kabul edilebilecek ne varsa bunların hepsinin İslâm öncesi Yunan, İran yahut Hint kültürüne ait unsurlar¹⁰⁵ olduğunu savunurlar. Bu inançla oryantalizm; Kur’ân’ı bir vahiy, Hz. Peygamberi de hak peygamber kabul etmemiş, bu iki kaynağın tarihi ve beşerî ürünler olduğunu ortaya koymak için çırpınmıştır. Macar Yahudisi olan ve modern Oryantalizmin kurucusu kabul edilen Goldziher’den yakın dönemde Wansbrough, Micheal Cook ve Patricia Crone’a kadar pek çok oryantalistin ana kaygısı, Kur’ân-ı Kerim’in İncil ve Tevrat esas

99 Abdurrahman Küçük, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, TDV Yay., Ankara, 1996. s. 38.

100 Sarı, a.g.t, s. 59.

101 Kafirun sûresi 109/6.

102 Bakara sûresi 2/256.

103 Yasin sûresi 36/21.

104 Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 317.

105 Sarı, a.g.t, s. 49.

alınarak Hz. Peygamber tarafından yazıldığını ve böylece Kur’ân-ı Kerim’in ilahi bir kitap olmadığını ispata çalışmak; şayet bu başarılamazsa en azından bu yönde olabildiğince fitne üreterek zihinleri bulandırmak olmuştur. Bununla beraber yine birçok oryantalist, İslâm’ın mesajının kaynağının Musevilik olduğu safatasında bulunmuştur.¹⁰⁶ Benzer bir şekilde hadislerin sahih olmadığı, Hz. Muhammed’in Kur’ân’dan başka hiçbir şey bırakmadığını, hadislerin sonradan uydurulduğunu iddia etmişler.

Oryantalistlerin Hadis ve Sünnet’e dair yaklaşımlarında, Ignaz Goldziher (1850-1921), Joseph Schacht (1902-1969) ve Albert Juynboll’un (1935-2010) yaklaşımları belirleyici olmuştur. Bu alanda özellikle Goldziher, Batı’da hadis araştırmacıların kurucusu ve sonraki oryantalistleri en çok etkileyen kişi kabul edilir. Goldziher, İslâm’ın tarihî bir olgu olduğunu ve oluş sürecinde katkıda bulunan bütün faktörlerin ortak eseri olduğunu savunmuştur. Böylece Hz. Muhammed’in tebliğiyle başlayan İslâm, onun ve-fatıyla tamamlanmamış 300 yıl kadar devam eden bir süre içerisinde heterojen unsurlardan oluşturulmuş bir sistem olduğunu savunan Goldziher öyle ki, Kur’ân’da yer alan “Bugün size dininizi tamamladım ve size olan nimetimi tamamladım. Size din olarak İslâm’ı seçtim”¹⁰⁷ âyetini dahi dikkate almamış ya da almak istememiştir. Nihayetinde oryantalistler, Sünnet ve Hadis’i devre dışı bırakma suretiyle “Kur’ân İslâm”ı kavramını ortaya attılar. Bunu yaparak Kur’ân-ı Kerim’in anlaşılmasını ve yorumlanmasını ortada bırakmak istediler.

Bu doğrultuda sinsi planlarında hedefe ulaşmak üzere ortaya attıkları Tâbiîn’den muhaddis İmam Zühri’nin (ö. 124/742) hadis uydurduğu ve 717-720 yılları arasında Halifelik yapan Ömer bin Abdülaziz’in (ö.101/720) onu takip ettiği, oryantalistlerin ortaya attığı bir iftiradır. Ömer bin Abdülaziz, İmam Zühri’nin topladığı 2000 hadisi kaydettirmiş ve çoğaltıp önemli merkezlere göndermekle muhafaza altına almıştır.¹⁰⁸ Yine Goldziher, İmam Zühri’nin bunu Emevi halifesi Abdülmelik’in isteğiyle insanlar Kubbetu’s-Sahra’yı hac etsinler diye Kubbetu’s-Sahra’nın yapımı üzerine yol güvencesi için yaptığını ortaya atmış ve ez-Zühri, “Bineklerinizi ancak üç mescidi ziyaret için...” hadisini uydurmak suretiyle tamamladığını¹⁰⁹ öne sürmüştür. Oysa İmam Zühri’nin Emevilerden eziyet gören Said bin Müseyyeb’den rivayet ettiği bu hadis, Buhari ve Müslim’de de yer almaktadır.

Oryantalistler, 1892’de Londra Uluslararası Oryantalizm Kongresi’nde alınan karar gereğince 1908’de *İslâm Ansiklopedisi*’nin yazımına geçerler. Fakat I. Dünya Savaşı’nın yaşanması sebebiyle çalışmalarının ilk bölümünü ancak 1938’de 4 cilt olarak bastırdılar. Türkiye’de 1939’da Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından çevirisi ilavelerle 13 cilt olarak basılmış ve okullara gönderilmiştir. Oryantalistlerin İslâm’a bakışlarını yansıtmaları bakımından önemli görülmektedir.¹¹⁰ Bu çalışma İslâm dünyasında çeviri hâliyle 300 milyona, Hintçesi ile 500 milyonluk kitleye hitap etmiştir.¹¹¹ Oryantalist

106 Mustafa Göregen, “Oryantalist İslâm Yorumlarının Psiko-Sosyal Temelleri”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 35.

107 <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri> Kur’ân-ı Kerim, Maide suresi 5/3.

108 İbrahim Bayraktar, “Müsteşrikler ve Hz. Peygamber’e Bakışları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 21, 2004, s. 30.

109 Bayraktar, a.g.m, s. 31.

110 Ed.: Bilal Gökçır, Necmettin Gökçır, *İslâm Araştırmaları ve Oryantalizm*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (IFAV), İstanbul, 2016, s. 14.

111 Sarı, a.g.t, s. 89.

çalışmalar ve neşriyat bağlamında 1800-1950 yılları arasında Avrupa ve Amerika'da İslâm hakkında 60 binin üzerinde yayın yapıldığı tahmin edilmektedir.¹¹²

Oryantalistlerin Kur'ân Çevirileri

ABD'li Richard C. Martin, “Kur'ân Müslümanlar için çok önemli olduğuna göre, eğer biz Müslümanlara meydan okumak istiyorsak ve İslâm'la mücadele etmek istiyorsak, O'nu çok dikkatli okumalıyız.” der. Gertrude Bell'in (ö.1926) kuzeni İngiliz subay ve yazar Ronald Victor Bodley (1892-1970), “Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in aklını okumak için en temel araç” olduğu görüşünü belirtir.¹¹³ George Sale (ö.1736) İngilizce Kur'ân-ı Kerim mealinde, “Hz. Muhammed, Kur'ân-ı Kerim'in müellifi ve mucididir” demiş ve bundan dolayı da ödüllendirilmiştir.¹¹⁴ İngiliz oryantalist Richard Bell (ö.1952) ise Kur'ân-ı Kerim'e Hz. Peygamberin “edebi faaliyeti”¹¹⁵ ve “dini tecrübesinin tekamülü”¹¹⁶ iddiasıyla yaklaşmıştır. Burada görüldüğü üzereoryantalistler, Kur'ân-ı Kerim'i Allah'ın kelamı olmaktan çıkarma gayesini gütmüştür. Öte taraftan Friedrich Schwally ise (1863-1919) “Müslümanların Kur'ân'ın muhafazası hususunda insanüstü gayret gösterdikleri”ni¹¹⁷ belirterek kimi oryantalistlerin sonradan cem' edildi iddialarının safsata olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın vahyi olan Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber devrinde yazıya geçirilmiş ve Hz. Ebubekir zamanında cem' edilmiş, Hz. Osman zamanında da istinsahı yani kopyalanması/çoğaltılması yapılmıştır. Hz. Peygamberin cemaatini ve yaşadığı toplumu tanıması, ona göre davranması ve çözümler sunması doğal ve gereklidir, zira o mürşid-i azam'dır. Aksi halde hastasını tanımayan, şikayetlerini dinlemeyen doktorun kalkıp teşhis ve reçete yazmasına benzer. Karen Armstrong (1944-...), Kur'ân-ı Kerim'in Allah tarafından Hz. Peygambere aşamalı olarak ayet ayet indirildiğini ve Hz. Peygamberinde bunları ezberletip katiplere yazdığını dile getirir.¹¹⁸ Ekseri oryantalistler adeta müşrik Arapların, Hz. Peygambere karşı “bize bir melek gelmeli değil miydi?”¹¹⁹ savunusu pozisyonundadırlar. Müşrikler, “İnsan Peygamber”e karşı “neden melek” değil itiraz bahanesi sunarken oryantalistlerde hedeflerine ulaşmada “İnsan ve dâhi Muhammed”i öne çıkarıp Kur'ân-ı Kerim'i vahiydışı gösterme girişimlerinde bulunmuştur.

Avrupa'da kültür ve bilim dilinin Latince olduğu devirde, Cluny manastırı için Kur'ân'ın Latince'ye ilk çevirisi 1143'te yapılmış ve sonradan Basel'de yayımlanan bu nüshadan Almanca, İtalyanca ve Felemenkçe'ye çeviriler yapılmıştır. 1776'da Rusça, 1783'te de Fransızca çevirisi yayımlanmıştır. Fakat geniş kapsamlı oryantalist çalışmalar çerçevesinde etki meydana getiren gelişmeler, Taberi'nin tefsiri ve metodolojisine yoğunlaşan Alman Teodor Nöldeke (1836-1930)¹²⁰ ve Yahudi asıllı Macar, Türkçe, Farsça, Arapça öğrenen Wâmbery'den dersler alan Goldziher'in¹²¹ eserleri olmuştur.

112 Manas Uulu, a.g.m, s. 138.

113 Hafsa Nasreen, “Oryantalistlerin Kur'ân Üzerine İddiaları”, Çev: Ozat Shamshiyev, ERUIFD, Sayı 16, 2013/1, s. 109.

114 Bayraktar, a.g.m, s. 22.

115 Gökkır, Gökkır, a.g.e, s. 13.

116 Gökkır, Gökkır, a.g.e, s. 13.

117 Gökkır, Gökkır, a.g.e, s. 23.

118 Arslan, Kestioğlu, a.g.m, s. 30.

119 En'âm sûresi, 6/8., Hûd sûresi, 11/12.

120 Hilal Görgün, “Nöldeke, Teodor”, DİA, C. 33, TDV Yay., İstanbul, 2007, ss. 217-218.

121 Mehmet S. Hatipoğlu, “Goldziher, Ignaz”, DİA, C. 14, TDV Yay., İstanbul, 1996, ss. 105-111.

Fuat Köprülü, Zeki Velidi Togan ve Tayyip Okiç, Goldziher'den etkilenmiştir. Mustafa es-Sıbaî ise onu, “*hadis dalında şarkiyatçıların (oryantalistlerin) en tehlikelisi... ve en çok ifsat edicisi*”¹²² olarak nitelemiştir. Nöldeke'nin *Geschichte des Qorans/Kur'ân Tarihi* adlı eseri, Latince ilk olarak 1860'ta neşredilmiştir. Goldziher'in *Die Richtungen der Islamicshen Koranauslegung/İslâmi Kur'ân Tefsirinin Yönleri* eseri ise 1920'de yayımlanmıştır.¹²³

Çağdaş Oryantalistlerin Hz. Muhammed'e Bakışları

Son dönem oryantalistleri arasında yer alan Yahudi asıllı Fransız Maxime Rodinson, “*Muhammed: Yeni Bir Dünyanın ve Peygamber'in Doğuşu*”; İngiliz asıllı ABD'li Yahudi Lesley Hazleton (1945-...), “*İlk Müslüman*”; Oxford Üniversitesi Edebiyat mezunu İngiliz kadın Karen Armstrong, “*Hz. Muhammed: Bir Peygamber'in Biyografisi*”; Alman şarkiyatçı, Ankara Üniv. Dinler Tarihi kürsüsüne öncülük eden Annemarie Schimmel (1922-2003), “*Ve Muhammed O'nun Elçisidir*”; Fransız Anne-Marie Delcambre (1943-2016) ise “*Allah'ın Resulü Hz. Muhammed*” adlı eserleri kaleme almışlardır. Bu araştırmacıların ortak yönü, Batı'da yetişmiş olmaları ve Batı penceresinden Hz. Peygamber'in hayatına bakmalarıdır.¹²⁴

Bu alanda en çarpıcı örneklerden biri Maxime Rodinson¹²⁵ (1915-2004)'a aittir. Rodinson, Hz. Muhammed'in (s.a.v) şahsiyetini ön plana çıkararak Onu bir dahi gibi tanıtip Kur'ân-ı Kerim'i Ona mal etme çabasına girmiştir. Böylece Kur'ân-ı Kerim'in Allah'ın kelamı/vahiy olmadığını, bir insan ürünü olduğunu ortaya koyup vahiy-peygamber bağına koparma amacı gütmüştür. Rodinson; Hz. Muhammed'i bir yandan “*sizden bizden biri gibi*” nitelerken bir taraftan da liderlik modelliği ile Müslümanların hayatını düzenleyen ideolojinin belirleyicisi olarak lanse eder. Bu maksatla İslâm'ı, Allah'ın dini olmaktan Hz. Muhammed'i de “*peygamber-resûl*” olmaktan çıkararak “*beşerî bir hareketin lideri ve ideologu*” pozisyonuna düşürmek istemektedir. Karen Armstrong ise Hz. Muhammed'in dünya tarihine yön veren önemli şahsiyetlerden biri olduğunu belirtip Hz. Muhammed'e olan ilgisini “*Muhammed'in bizim gibi beşer olmasını sevdim*” diyerek açıklamış, ilk dönem İslâm tarihçilerinin onun hayatına dair ne varsa anlattığı için Hz. Muhammed hakkında diğer dinlerin peygamberlerinden daha çok şeyin bildiğine dikkat çekmiştir. “*Aslında Batı, İslâmiyet'e karşı hoşgörülü olmayı becerememiş, bu inanç sistemiyle ilgili fikirleri daima kabaca, baştan savma ve kibirli olmuştur; ama artık bu tür cahilce ve önyargılı bir tutumu sürdürmeyeceğinin farkına varmalıdır.*”¹²⁶ ifadesiyle Armstrong, Batının ve Batılı düşüncelere sahip olanların İslâm'a ve Peygamberine bakışının eleştirel değerlendirmesini yapmıştır. Armstrong'a göre, Hz. Muhammed'in cinsel yaşamıyla ilgili iddialar, aslında Hz. Muhammed'in kendi hayatından öte Hristiyan din adamlarının aralarındaki sapkınlıkları ifade etmektedir. Armstrong: “*Muhammed, İsa peygamberin İncil'deki idealleştirilmiş ilahi kimliğinden farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Müslümanlar, Muhammed'e sembolik bir sadakatle bağlıdır ama ilahi bir kimliği olduğunu asla iddia etmemiştir... Gerçekten de tarihsel kayıtlarda Muhammed son derece insani bir figürdür. Hristiyan bir azize hiçbir açıdan*

¹²² Hatipoğlu, a.g.m, *DİA*, ss. 105-111.

¹²³ Gökçir, Gökçir, a.g.e, ss. 10-11.

¹²⁴ Detaylı bilgi için, Soner Akpınar, *Çağdaş Oryantalistlerin Hz. Muhammed Algısı*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş, 2019

¹²⁵ Hülya Küçük, “Maxime Rodinson”, *DİA*, C. 35, TDV Yay., İstanbul, 2008, ss. 153-155.

¹²⁶ Arslan, Kestioğlu, a.g.m, s. 24.

benzememektedir; ama elbette ki ilahiyat boyutu bir kenara atıldığında, azizler de son derece insandır” demiştir. Bir başka sözünde “İncil’i okuduğumuzda İsa’nın güldüğü bir sahneye rastlanılmadığını ama Muhammed’in sık sık gülümsediğini ve insanlarla şakalaştığını görebilirsiniz”¹²⁷ demiştir. Bu ifadeleriyle Armstrong, Müslümanların Hz. Muhammed’i sevdiklerini ama Hristiyanlardaki gibi bir ilahlaştırmanın ve tapınmanın olmadığını, cinsellikle ilgili yakıştırmaların o dönemin özel, sosyal ve siyasi koşullarının yok sayılarak düşmanca bir tutumla servis edildiğinin hakkını teslim ederken Hz. İsa ve Hz. Muhammed kıyasında gösterdiği gibi Peygamberimizin “sadece” insan yönünü işlemiş olmakla Onun peygamberliğini gözden ırak tutmaya çalışmıştır.

Schimmel ise Batı’nın, İslâm ve Hz. Nebi’ye karşı gösterdiği anlayıssız tavrın kendisini açıkça rahatsız ettiğini, sadece sıradan insanların değil, oryantalistlerin çoğunun tarihin eleştirisini yaparken Hz. Muhammed’in kendilerine göre negatif niteliklerini sergilemeye daha yatkın olduklarını ifade etmektedir. Schimmel, Siyer’in temel iki kaynağı Kur’ân ve Sünnet’e dikkat çekmiştir. Yahudi inancına mensup Amerikalı Lesley Hazleton, Kur’ân-ı Kerîm’in, Hz. Muhammed’i “ilk Müslüman” olarak tanımladığını savunmuştur. Hz. Muhammed’in hayatının, aslında kendisinde olmadığı halde ona izafe edilen birçok mucizevi, efsanevi ve mitolojik rivayetlerle dolu olduğunu vurgulayan Hazleton’a göre Hz. Peygamberin hayatı, mucizeler içermekten öte insani açıdan çok daha dramatik, ender yaşamlardan biridir. Hazleton, ilk İslâm tarihçilerini, siyer yazımında Hz. Muhammed’in hayatını kurgulayıp hakiki resmi çarpıtmakla suçlamıştır. Dikkat edilecek diğer husus, yazarın vahiy-peygamber arasında ayırım yapmasıdır.¹²⁸ Hazleton’da birçok oryantalist gibi Hz. Muhammed’i “vahiy-peygamber” bağlamından kopararak “insan Muhammed” formatında ele almıştır. Peygamber hakkında tarihsel bilgileri edindikleri Müslüman tarihçileri de ciddi eleştirilere tabi tutarken eldeki bilgilerini kimlere borçlu oldukları saklı kalmak kaydıyla “bilgileri tercihlerine göre ayıklama” ile istediği şekilde “Hz. Muhammed”i tasarlanmış bir profil olarak sunmada sahipsiz tarihsel veri kaynaklarının neler olduğunu da ortaya koyma zorunlulukları bulunmaktadır. Fransız oryantalist Anne-Marie Delcambre da diğer yazarlar gibi bir Peygamber biyografisi ortaya koymaktan ziyade, dünya tarihine yön veren önemli bir şahsiyetin öyküsünü anlatmıştır. Ona göre, Hz. Muhammed bir kılıç peygamberidir ve mecbur kaldığı için muhaliflerini bastırmıştır. Mekke’nin fethinden sonra ortaya koyduğu devrim niteliğinde yasalarla bir devrimci olduğunu ispat etmiş, devlet adamı ve bir lider olarak sistemini yönetmiştir. Özetle, Delcambre, Batılı peygamber algısı ile “insan Muhammed’i” anlatmaktadır.¹²⁹ Farklı bir ses olarak İskoçyalı Montgomery Watt’a (1909-2006) değinmek gerekir ki materyalizme karşı İslâm’ı ön plana çıkaran Watt, “İslâm’ı İbrahimî tevhit anlayışının devamını temsil eden ve insanlığın kurtuluşunu hedef alan bir din olarak görmüştür. Ona göre, insanlara dini ve ahlaki bir hakikat sunmak isteyen Kur’ân, büyük bir peygamber ve lider olan Hz. Muhammed’e vahiy yoluyla gönderilmiş”,¹³⁰ olduğunu kabul eder. Bununla beraber İslâm’ı bir din olmaktan çok sosyal bir hareket olarak sunmak ve şartların değişmesiyle dine gerek kalmayabileceğini; Ehl-i Sünnet’i ise “uzlaşma” olarak değerlendirmiştir.¹³¹

127 Arslan, Kestioğlu, a.g.m, s. 26.

128 Aktaran; Akpınar, a.g.e, ss. 47-49.

129 Aktaran; Akpınar, a.g.e, s. 50.

130 Aktaran; Hakyemez, a.g.m, s. 172.

131 Tahsin Görgün, “Watt, William Montgomery”, *DİA*, C. 43, TDV Yay., İstanbul, 2013, ss. 148-152.

a. Hz. Peygamberin Hayatına Dair Bazı Yorumları

Rodinson (1915-2004), Peygamberimizin babası Abdullah'ı kendisine davet eden kadına Abdullah'ın o an için işinin olduğunu ve babasına tabi olup ondan ayrılamayacağına söylediğini naklederken Armstrong bu rivayeti, “*Abdullah'ın işi olduğunu ama daha sonra o kadına uğrayacağına dair söz verdiği*” şeklinde aktarmıştır. Delcambre, Hz. Muhammed'in okuma yazma öğrenmesi için dedesinin refakatiyle ders aldığı ileri sürmüştür. Görüşünü bir İran minyatürüne dayandırmıştır. Fakat birinci elden kaynaklara göre, Hz. Muhammed ümmidir ve onun eğitimi ilahi vahyin kontrolünde olmuştur. Delcambre, hayale dayalı bir minyatür tasvirinden yola çıkarak Hz. Peygamber'in okuma yazma bildiğini varsaymıştır.¹³² Rodinson, göğsünün yarılmasını ise epilepsi hastalığı ile açıklamıştır. Yani bu hastalığından ötürü hikâyeyi uydurmuştur. Oysa hiçbir tarihi kayıt, Peygamberin bir hastalığından söz etmez. İnşirah sûresinin ilk ayeti, “*Biz senin göğsünü açmadık mı?*” hitabıyla başlamaktadır. Allah'ın Peygamber'inin göğsünü özel bir şekilde temizlemesi ve ona sıra dışı bir temizlik verilmesi anlamında yorumlanmıştır. Böylelikle Peygamber, ilahî mesajı olduğu gibi aktarmıştır. Schimmel ise bunu Hz. Muhammed'in elçiliğinin delili olarak görmüş, değişik şekillerde *Delâil* türü kitaplarda da zaten yer bulmuştur. Rahip Bahîrâ'nın da Hz. Muhammed'i, geliş *Yuhanna İncili*'nde müjdelenmiş müstakbel peygamber olarak tescil ettiğini belirtmiştir. Bahîrâ, Hz. Muhammed'i özel işareti peygamberlik mührü vasıtasıyla vaat edilmiş son peygamber, *Yuhanna İncili*'nin Paracletes'i olarak tanımıştır.¹³³

Schimmel, vahiy öncesi dönemde Hz. Muhammed'in Hanif inancına mensup olduğunu belirtmektedir. Ona göre Hanifler, eski kaybolmuş Yahudi-Hristiyan gruplarının üyeleri olmalıdır. Schimmel, kendisiyle çelişen açıklamalar yapmıştır. Öncelikle Hanifliğin, Yahudilik ve Hristiyanlıktan önce geldiğini, Kur'an'ın buna işaret ettiğini söylemiş, ardından Haniflerin kaybolmuş Yahudi ve Hristiyanların mensupları olabileceğini iddia etmiştir. Oysa kendisinin de ifade ettiği üzere Yahudilik ve Hristiyanlık, Hz. İbrahim'den sonra geldiği için Hz. İbrahim ve ona inananların Yahudi ve Hristiyan olması mümkün değildir. Bunlar sonradan gelmiştir. Konuyla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de Âl-i İmrân sûresi 65.ayette: “*Ey Kitap Ehli (Yahudi ve Hristiyanlar)! İbrahim konusunda ne diye (boş yere) çekişip tartışıyorsunuz? Halbuki Tevrat da İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir. Yine de akıl erdirmeyecek misiniz?*” buyrulmaktadır.¹³⁴ Armstrong'a göre Hz. Muhammed'in, Musevilik ve Hristiyanlığa dair bilgisi sınırlıdır. O, yeni bir din inşa etmiştir. Hz. Muhammed, vahiy karşısında yaşadığı deneyimi açıklamakta zorlanmıştır. Ona göre, peygamberlerin deneyimlediği şey, mantıkla açıklanamayan ve tevhid inanç sisteminin adına ‘Tanrı’ dediği şeydir. Peygamberlerin yaşadıkları deneyim korkutucudur; çünkü tüm peygamberler, normalin ötesinde her şeyin güçlü bir şok olarak algılandığı bir âleme sürüklenmiştir.¹³⁵

Yahudi Hazleton'a göre Hz. Muhammed, Hira mağarasındaki meditasyonla zihnini saflaştırmıştır; bunlar psikolojik bir rahatlama, sosyolojik düşünmedir. Bu durum, ilahî bekleyiş hiç değildir ve tarafsız kalan herkes görecektir ki Muhammed, peygamber olmak için olmadık bir adaydır ve şanssızlıkla bu durum onun başına gelmiştir.¹³⁶

¹³² Akpınar, a.g.e, s. 61.

¹³³ Akpınar, a.g.e, s. 70.

¹³⁴ <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=65> E.T: 21.07.2022

¹³⁵ Akpınar, a.g.e, s. 78.

¹³⁶ Akpınar, a.g.e, s. 80.

Delcambre ise Hz. Muhammed'in vahiy sonrası tepkilerinin ve psikolojik hâlinin insani tepkiler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre inzivadaki tefekkür haline rağmen Muhammed, peygamberliğe hazır değildir ve olay gerçekleşinceye kadar bunu bilmemektedir. Olay gerçekleşince ona güven veren eşi Hz. Hatice olmuştur. Hatice yaşananlar hakkında yakını Varaka b. Nevfel'e danışmış, bu konuda Varaka, Hz. Muhammed'i hem rahatlatmış hem de kaygılandırmıştır. Onun bir peygamber olduğunu müjdelemekle birlikte zorluklarla karşılaşacağını haber vermiştir. Muhammed'in yaşadığı bu deneyim bir Peygamber'in yaşadığı deneyime eşitir ve bu nedenle O, vahiy alarak Tanrı ile bağlantı kurmuş ve sorumluluk üstlenmiştir.

Hazleton'a göre 'Atalar Düzeni' olarak adlandırılan putperest inanç, müşrikler için bir sadakat ve kimlik meselesidir. Bu din (İslâm), getirdiği öğretiler ve ilkeler ile alışılmış düzene alenen tehdittir. Kur'ân açıkça onlara atalarının yanlış yolda olduğunu söylemiş ve Tevhid inancına çağırmış aksi takdirde uyarılmıştır. Delcambre'a göre, Hz. Muhammed'in getirdiği mesajlar ve onun içeriği bir yandan mevcut gelenek ve inançları temelden sarsmış, onları bir çırpıda yok saymış diğer yandan toplumsal eşitliğe vurgu yapmıştır. Davete karşı muhalefette, dini ve ekonomik nedenlerin etkili olduğu çünkü Hac gelirlerinden elde edilen kâr ve Kâbe ile ilgili görevlerinin taksimatı, putperest inançlarına bağlı olarak putlarının durumunun ne olacağı düşmanlıklarını körüklemiştir. Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere müşrikler için bütün bunlar eğer kabul görürse bir darbedir ve bu darbe, Mekke'nin inanç sistemini yok etmekle kalmayacak kimliklerini muhafaza eden asabiyet dayanışması yok olacak ve kabile sistemi çökecektir.¹³⁷ Kureyş'in muhalefette başarısız olması, onları bir çıkmaza sürüklemiş ve şiddetin dozunu arttırmalarına neden olmuştur. Artık muhalefetin tepkisi her şeyin müsebbibi gösterilen Hz. Muhammed'in şahsına yönelmiştir.

Armstrong ve Hazleton'a göre Kureyş'in denediği bir başka yöntem uzlaşmak için Muhammed'i birtakım vaatlerle ikna etmeye çalışmaktır. Onlar, Muhammed'e sessiz kalması karşılığında para, pozisyon ve hatta krallık teklif etmiştir. Hazleton'a göre müşriklerin niyeti bu vaatleri vermek değildir, onların amaçları bu vaatleri Muhammed'e kabul ettirip onun bir yandan dinini anlattığını diğer yandan menfaat peşinde koştuğunu söyleyip gözden düşürmektir. Rodinson, ilk inananları o dönem Mekke'nin '*en özgür düşünceli insanları*' olarak tanımlamaktadır. Peki, özgür düşünceli insanlar hangi nedenlerle ona bağlıdır? Rodinson, bu konuda şunları gerekçe göstermiştir: Öncelikle yeni dinin üslubu belirleyici rol oynamıştır fakat bu kimseleri yeni dine taraftar olmaya yönelten şey, Mekke toplumunun yönetici tabakalarında hâkim olan konformist anlayışa karşı özgür düşünceli tavidir. Bu kimseler, bu krizin derin bir yankısı olan Muhammed'in mesajına gönülden bağlanmıştır.¹³⁸

Akabe biatı için Delcambre, kabile/soy anlayışı yerine ümmet kavramının geldiğini, sülale ve akrabalık bağlarının kesildiğini savunur. Oysa bu doğru değildir zira bu istekli bir tercih değil, yaşanan baskılar ve dışlamalar sonucu gelişen bir sonuç olup akrabalık bağlarının koparılması hakkında Kur'ân-ı Kerim'de ayetler ve Peygamber'in birçok hadisi bulunmaktadır.

Hicret ise Cahiliye savunucuları ile Tevhidi savunanlar arasında bir kopuş ve yeni bir devrime geçiş olarak yorumlanmıştır. Medine Vesikası hakkında Armstrong tek bir

¹³⁷ Akpınar, a.g.e, s. 84.

¹³⁸ Akpınar, a.g.e, s. 91.

toplumsal yapılanmaya gidildiğini, Arabistan'ı birleştirmenin ilk önemli adımı olduğunu, Peygamberin liderliğinde yaşandığını, devrimci bir çözümleme ve çarpıcı bir gelişme olduğuna değinmiştir. Peygamberin de kimseye din dayatmadığının altını çizmiştir. Schimmel ise bunun anayasal bir gelişme olduğunu, inanç hürriyeti sağladığını ve sonrakilere örneklik teşkil ettiği şeklinde değerlendirmiştir.¹³⁹

Hiz. Muhammed'in evlilikleri ve kadına bakışı hakkında Batı toplumu, ürettikleri iddialarla dün olduğu gibi bugün de İslâm'ı ve Peygamber'ini karalamaya, ona karşı düşmanlığa devam etmektedir. Batılı araştırmacılardan Rodinson ve Delcambre, Hiz. Muhammed'in geç evlilik yapmasını, yoksulluktan kurtulmak ve saygınlık kazanmak için gerçekleştirdiğini iddia etmiştir. Ayrıca Rodinson, Hiz. Muhammed'in evliliklerini cinsel arzularını bastırmakla açıklamıştır. Armstrong ve Delcambre ise Hiz. Hatice'nin, Hiz. Muhammed'in kişilik özelliklerinden etkilendiğini söylemiştir.¹⁴⁰ Hiz. Muhammed'in Hiz. Hatice ile evliliğinde yaş farkını öne süren ve bu evliliğin parasal nedenlerden kaynaklandığını ileri süren Batı anlayışını eleştiren Armstrong, Batı toplumlarında genç insanların zengin ve yaşlı dullarla evliliklerinin kınanmasının ve bunun parasal nedenlere bağlanmasının alışıldık bir durum olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Muhammed, peygamberlik görevinin ilk yıllarında Hatice'nin ruhsal desteği ve danışmanlığı ile ayakta durmayı başarmıştır.

Hiz. Muhammed'in, Hiz. Hatice ile evliyken başka genç kadınlarla evlenmeyişi ilerleyen yıllarda onu çok eşliliğe düşkün olmakla suçlayanlar için önemli bir handikaptır. Hatice vefat ettikten sonra bile Hiz. Muhammed'in, Hatice'yi sürekli övgülerle yad etmesi evlendiği kadınları rahatsız etmiştir. Hiz. Muhammed'in, aile gelirinin büyük bir kısmını yoksullara dağıtması ve kendi ailesiyle son derece mütevazı bir hayat sürmesi, evliliğin zenginlik için olmadığını göstermektedir.

Batılı araştırmacılar, Hiz. Peygamber'in evliliğinden bazı kareleri ona düşmanlık etmek, Müslümanlar nezdinde itibarsızlaştırmak için cimbızlayarak seçmiştir. Amaçları, Müslümanların inanç dünyasına saldırarak öz güvenlerini yok etmek, İslâm'a ve Peygamber'ine dair şüphe uyandırmak, inanca dair ne varsa içini boşaltmak ya da önemsizleştirilmeğdir.¹⁴¹

Batıların üzerinde durduğu konulardan biri diğeri de Hiz. Muhammed'in, Hiz. Âişe ile olan evliliğidir. Rodinson, Hiz. Muhammed'in Hiz. Âişe ile cinsel ihtiyaçlarını gidermek için evlendiğini, Armstrong ise bu evliliğin temelinde cinselliğin olmadığını aksine evliliğin pratik ve mantıksal bir karşılığının olduğunu, *"Hiz. Âişe ile Hiz. Hafsa dışındaki eşlerinden çoğu hamileri olmayan daha yaşlı kadınlar veya ümmetin müttefiği hâline gelen kabile şeflerinin akrabalarıydı. Yani evliliklerinin çoğu politik"*¹⁴² olduğunun altını çizmiştir.

Çok kadınla evlilik ve miras konusunda, mesele kadın hakları kapsamında ele alınıp Kur'ân-ı Kerîm'in adalet ve eşitliği sağlamak koşuluyla bir Müslüman erkeğin dört hanımla evlenmesine istisna-i ruhsat vermesini çok eşlilikten ziyade adalet ve eşitliği sağlamanın zorluğu nispetinde sınırlama olarak görülmüştür. Bu nedenle dört hanımla evlilik bir teşvik değildir. Bu konuda ortak düşünen mezkûr yazarlar, Kur'ân'ın emirle-

139 Aktaran; Akpınar, a.g.e, s. 133.

140 Akpınar, a.g.e, s. 134.

141 Akpınar, a.g.e, ss. 136-137.

142 Arslan, Kestioğlu, a.g.m, s. 28.

rinin, kadınları bağımsız bireyler olarak kabul görmeyen tüm adetleri kökünden söküp atmayı hedeflediğini, Hz. Muhammed'in cahiliye adetleriyle mücadeleyi ilke edindiğini savunmuştur. Kadınlara mirastan pay verilmiştir. Miras düzenlemesinin mahiyetini anlayabilmek için meseleyi bağlamında değerlendirmek gerekir: Geleneksel Arap toplumunda kadınların miras almasını zorunlu kılmak, kabile teşkilatına öldürücü bir darbe indirmektir. Böylelikle maddi olarak bağımsız olacak kadınlar, kabile dışından biriyle evlenebilecektir. Bu ayrıcalık, beraberinde (onlar için) kötü bir uygulamayı doğuracaktır: Medine çiftçilerinin miras paylaşımları toprağın bölünmesi anlamına gelecektir. Kadınlar Mekke'de mülk edinebilmekte ve mirastan pay alabilmektedir. Medineli çiftçiler ise bu hakları sadece erkeklere vermektedir. Bu nedenle kadınlara mirastan pay veren düzenleme, Hz. Muhammed'in ortaya koyduğu ve birçok bakımdan devrimci olan bir yasamadır.¹⁴³ Kadına yönelik düzenlemelerin anlaşılması adına Armstrong, cahiliye döneminin kadına bakışını şöyle özetlemiştir: Ona göre, bir tür nüfus kontrolü ile cahiliye döneminde kız bebeklerinin öldürülmesi normal olarak algılanmaktadır. Bu gelenekte kadınlar, köleler gibi hiçbir sosyal veya insani haklara sahip değildir. Armstrong'a göre kadınlarla kurduğu iletişim tarzında Muhammed'i çağdaşlarından ayıran yön, kadınları sevmesi ve kadınlara karşı nezaketi, en yakın takipçilerini bile hayrete düşürmüştür. Hz. Muhammed, aslında Batılı dedikodularda anlatıldığı gibi şehvet düşkünü biri değildir; sevgili olmasının yanında, kadınlarını yakın dostlar olarak görmüştür. Armstrong, Batılıların kutsal kitaplarda bahsi geçen birçok Peygamber'in çok eşli haremını görmezden gelerek Hz. Muhammed'i bu konuda eleştirmelerini bir hayli gülünç bulmaktadır; Hz. Muhammed'in dünyevi zevklerle dolu bir bahçede keyif yaptığını düşünmek yanlış bir söylemdir. Onun evliliklerinde temelde iki şey fark edilmelidir: Birincisi, Hz. Muhammed'in yaptığı evliliklerinin mantığa ve pratik amaçlara dayalı olmasıdır. İkincisi evliliklerinin politik boyutunun etrafındaki insanlarla bağlarını güçlendirmesidir. Armstrong'a göre o dönem kadının hiçe sayıldığı hakikati karşısında, İslâm'ın kadınlar için getirdiği haklar, devrim niteliğinde haklardır. Batı'da çekilmiş '*Harem*' gibi popüler filmler, Müslüman şeyhlerin gerçek cinsel yaşamlarından çok, Batılıların bu konudaki fantezilerini yansıtmaktadır.¹⁴⁴

Armstrong; Kur'an'ın, kız çocuklarının diri diri gömülmesini kesinlikle yasakladığını ve Arapların kız çocukları dünyaya geldiğinde pişmanlık duymalarını engellediğini, ayrıca yine Kur'an'da kadınlara miras ve boşanma konularında yasal haklar verildiğini vurgulamaktadır. Ona göre, çoğu Batılı kadın 19. yüzyıla kadar buna benzer haklara sahip olamamasına rağmen Batı'da İslâm'ı kalıtsal olarak kadın düşmanı bir din olarak tanımlamanın yaygınlaştığını belirtmiştir.¹⁴⁵ Oysa Allah, kadın ve erkeği yarattı. Hayatın idamesi bunun üzerine ikame edildi. Yaratılış, hak ve sorumlulukça ikisi birbirine denk kılındı. İman ve amel, teklifi ikisi için aynıdır. Fizyolojik ve psikolojik faktörler, eşitlik üzerinden değil adalet ile biçimlendirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in "Oku" emri umumdur, yalnız erkeklerle ilgili bir durum değildir. Eleştiriye tabi durumlar, kimi Müslümanların tutumları ve söylemleriyle bağlantılıdır. Bunlar sosyo-kültürel faktörler ve her toplumun tarihsel süreci ile benimsenen algılar-kabuller ve mezhebi-grupsal yorumlamalarla ilişkili tutulmalıdır. Hz. Peygamber devrinde hanım sahâbilerin cuma ve bayram namazlarına iştirak ettikleri, Kendilerine

143 Akpınar, a.g.e, ss. 150-151.

144 Akpınar, a.g.e, s. 152.

145 Arslan, Kestioğlu, a.g.m, s. 28.

hususî eğitim-öğretim zamanı ayrıldığı, Hz. Peygamberle iletişim içinde oldukları ve türlü sorular yönelttikleri, muharebelerde yer aldıkları bilinmektedir. Yine Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'nin hadis, fıkıh alanında tüm Müslümanların "hocası" olduğu da belirtilmelidir.¹⁴⁶ Yine "kız çocuğunu okutmama" düşüncesinin "İlim, kadın erkek herkese farzdır."¹⁴⁷ diyen Hz. Peygamber ve İslâm ile ilgili olmadığını da vurgulamak gerekir. İlahiyatçı Yaşar Kandemir yaptığı araştırmada, "Kadınlara danışın ama dediklerinin aksini yapın" sözünün Resûlullah'tan (sav) gelmediğini belirterek uydurma bir hadis (mevzu) olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu konuda İlahiyatçı Huriye Martı da tarihi verilerin bu asılsız sözü yalanladığını Hudeybiye Günü söylediklerini uygulamakta ashabına karşı mahzun kalan Hz. Muhammed'in, hanımı Ümmü Seleme'nin verdiği fikre uyararak ashabına örnek olması, onun böyle kritik bir zamanda bile hanımının dediğini yaptığına en güzel örnektir.¹⁴⁸ Bir başka örnekte Hz. Ömer'in cihada giden askerlerin memleketleri dışında dört aydan fazla kalmamaları şeklindeki kanunu koyarken kızı Hafsa'ya danışması ve bir kadının kocasının yokluğuna ne kadar tahammül edebileceğini sormasıdır. Hz. Hafsa'nın "en fazla dört ay" cevabı karşısında müminlerin emiri Ömer, kızının dediğinin tersini yapmamış aksine onun fikrine tamamen uymuştur.¹⁴⁹

Oryantalistlerin Hadis ve Sünnete Yaklaşımları

Kur'ân-ı Kerim'in birçok yerinde Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler, muhacirleri bağrına basan Medineli ensar, Bedir Savaşı'na ve Rıdvan Biati'na katılan sahabe ve daha pek çok vesile ile ashab hayırla ve övgüyle anılmışken kalkıp bu şahsiyetleri mesnetsizce ve saygısızca itham etmek, sanırım bu yaklaşımda bulunanların 'bilim' yapmadıklarını ve 'iyi niyet' taşımadıklarını ispat için yeterlidir. Zira sahabeyi inkâr ettiğinizde, onlara iftirada bulunup kişiliklerine saldırıp töhmet altında bıraktığınızda sonuç olarak hadis mefhumu da yok edilmiş olur. Çünkü Hz. Peygamber'den hadisleri aktaran tabi ki onunla beraber bulunan sahabesidir. Dolayısıyla Hadis tenkidî, usûl ve metodolojik olarak ilgili ilmin çalışma alanı olmakla birlikte bu maksadın dışına çıkıldığında gayenin metodolojik yaklaşım olmadığı görülmektedir. Sahabe üzerinden Hadis inkârcılığına gidildiği, buradan da Hz. Peygamber'e yönelik tazyiklere gidilmek istendiği aşikâr olmaktadır. Yoksa sahabe 'hata yapamaz, yanılmaz' gibi bir iddia söz konusu değildir. Ancak unutulmamalı ki sahabe, Peygamberine yalan söz isnad etmez. Bir sözün aktarımında lafız farklılığı oluşmuş olabilir ama aksini düşünmek ve (haşa) yalan söylediklerini kabul etmek ağır bir sonuç doğurur.

Hadis inkârcılığı, 8. yüzyılın sonları ve 9. yüzyılın başlarında yaygın bir görüş haline gelmiştir. İmam Ebû Hanife'nin (ö.150/767) yanında hadis okunurken Kufeli biri girdi ve: "Bu hadisleri bırakın" dedi. Ebû Hanife ona şiddetli bir şekilde kızarak şöyle dedi: "Eğer sünnet olmasaydı bizden hiç kimse Kur'ân'ı anlayamazdı". Bu çeşit örneklerden hareketle ilk dönemde sünneti inkâr edenlerin genelini Irak merkezli olduğu söylenebilir. İmâm Şâfiî'nin (150-204/767-820) yaşadığı zaman dilimine bakıldığında Kur'ân'la yetinme ve sünneti red eğiliminin bu dönemde de olduğu görülmektedir. İmâm Şâfiî,

146 Fatma Kavşut Özafşar, "Kadınlara Hadis İlmindeki Yeri (Hicrî IX. Asır Memlûkler Dönemi)", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi*, Ankara, 2004, s. 38.

147 İbn Mâce, *Mukaddime*, 17.

148 Mehmet Yaşar Kandemir, *Mevzu Hadislerin Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidi*, DİB Yay., Ankara, 1991, ss. 23-61; Akpınar, a.g.e, s. 160.

149 Huriye Martı, "Kadın Konusunda Rasûlullah'a Nisbet Edilen Uydurma Hadisler", *Mehir Dergisi*, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1998, ss. 31-35.

el-Umm adlı eserinin “Cimau’l-İlim” bölümünde, bu konuya yer vermiştir. İmâm Şâfiî, yaşadığı çağda sünnete karşı oluşturulan olumsuz hareketleri üç kısımda toplamaktadır: Ona göre, birinci grupta olanların iddiası şu şekildedir: Kur’ân her şeyi beyan etmiştir. Onun vasfı da budur. Hadis ise insanlar tarafından aktarılmaktadır. Hal böyle iken Sünnet, teşrîde Kur’ân’a karşı nasıl denk kanıt olarak kabul edilir. Kur’ân’ın hadise gereksinim duymadığı ve hadis râvîlerinin, unutkanlık, hata ve yalandan uzak olmamaları nedeniyle hadisin teşrîde yerinin olmadığı fikri iddia edilmektedir. İkinci grubun görüşü de şu şekildedir: Bir konuda aktarılan rivâyetler, sadece Kur’ân tarafından o konuda izah yapılmış ise kabul edilir. Bunun dışında kalanlar reddedilir. Yani sünnetin Kur’ân’a ek hüküm getiremeyeceği iddia edilerek sünnet (kısmen) devre dışı bırakılmaktadır. Üçüncü fikre göre ise, sadece mütevatir rivâyetler kabul edilmeli, haber-i vâhid rivâyetler ise inkâr edilmelidir. Bu grubun görüşüne göre de rivâyetlerin bütününe yakın bir kısmı reddedilmiş olmaktadır. İmâm Şâfiî’nin varlığı ve eserleriyle bu alanın disipline ve metodolojiye oturtulmasının ardından uzun bir süre bir sükûnet devri yaşanmıştı. 19. yüzyıla geldiğimizde ise hadisleri inkâr düşüncesinin zirve yaptığını söyleyebiliriz. Bu asırda sömürgeciler, İslâm üzerine baskın olmak için ve Müslümanları bölüp, nizamlarını yıkarak darmadağın etmekten ibaret olan emperyalist projelerinin gerçekleşmesi namına fikir ve görüşlerini serpmeye başladılar. Sömürgeciler, sünnete saldırarak onun delil oluşunda kuşkular uyandırmaya çaba göstermişlerdir.¹⁵⁰

Oryantalizm’i hadis araştırmalarına sevk eden temel faktör ideolojik ve siyasidir. Hedefleri; kendi inançları karşısında İslâm’ı olabildiğince küçük düşürmek, zihinlerde bulanıklık oluşturmak ve Müslümanları, inançları noktasında şüphelere sevk ederken başkalarının da İslâm’ı tercih etmelerinin önüne geçebilmektir. Buradan hareketle sayet hedeflerine ulaşmaları mümkün olursa Müslümanların parçalanması sağlanacak, ihtilafları derinleşecektir. Batı bu planıyla İslâm’ı ve Müslümanları devre dışı bırakarak kendince ‘tehdit’ olmaktan çıkarmış olacaktır. Bu doğrultuda Kur’ân-ı Kerim’in genellikle ‘muhkem’liğine müdahale imkânı bulamayan Batılı araştırmacılar ağırlıklı olarak ‘müteşabih’ ile Sünnet ve Hadis’e yönelmişlerdir.

Sünnet ve sahabe konusunda ilmi manada ilk ilgilenen müsteşrik Alois Sprenger’dir (1813-1893). Aslen Avusturyalı olup İngiliz vatandaşlığına geçtikten sonra Hindistan’da bulunur, Delhi’deki İslâmî İlimler Fakültesinin dekanlığına getirilir.¹⁵¹ Burada yürüttüğü çalışmalar sonucunda sünnet ve sahabe hakkında şüpheler oluşturmuş ardından “*Ehl-i Kur’ân*” adlı bir oluşuma yol açmıştır. Bu hareketin ilk mümessili de Kadiyanî tarikatının öncülerinden¹⁵² Şer’i mahkeme kadılığı yapan, Batı akılcılığını benimseyen, “*Kur’ân’da dünyevî konuların zikredilmesi, onların dinin bir bölümü olduğunu göstermez*” görüşünü savunan¹⁵³ cihanşümül hilafete karşı olan Seyyid (Sör) Ahmed Han (1817-1898) olmuştur.¹⁵⁴ Bunun Mısır’daki versiyonunda ise misal olarak önce İslâm’dan çıkıp Hristiyan olan bir müddet İngiltere’de bulunan, sonra Hristiyanlıktan İslâm’a dönerek Mısır’a gelen Mirza Bâkır gösterilebilir. Bu şahıs da *Sünnetsiz İslâm* anla-

150 Recep Aslan, “Tarihten Günümüze Kur’ân ile Yetinme Söyleminin Kritiği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021, 9, ss. 142-144.

151 <https://www.referansgazetesi.com.tr/koseyazisi/sunneti-red-etme-bir-ingiliz-ve-oryantalist-projedir--2601.html> E.T: 06.07.2022

152 Aslan, a.g.m, s. 143.

153 Mustafa Öz, “Ahmed Han, Seyyid”, *DİA*, C. 2, TDV Yay., İstanbul, 1989, ss. 73-75.

154 Mehmet Efendioğlu, “Sahabeye Yöneltilen Eleştiriler”, *Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, İstanbul, 1998, s. 10.

yışını savunmuş ve Sünnetle birlikte sahabeyi de değersizleştiren birisi olarak bilinmektedir. Onun fikirlerini benimseyen, Kur'ân-ı hıfzeden Dr. Tevfik Sıdkî (1881-1920), bu görüşleri “İslâm, Kur'ân'dan ibarettir” makalesine taşımış¹⁵⁵ ve geliştirmiştir. Kendilerini de “el-Kur'âniyyun/Kur'âncılar” olarak adlandırmışlardır. Onlara göre, Peygamberin hiçbir bağlayıcılığı yoktur. Bunlar “insana farz/vacip olunan şeyler, sadece Kur'ân'da bulunan hükümlerdir” görüşünü savunmuşlardır. Bu insanların yaşadığı dönemi (19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başları), geleneksel Müslüman düşüncesini, yaşadıkları ülkelerin sosyo-kültürel ve siyasi durumlarını, genel olarak Müslümanların içinde bulunduğu durumu, İngiliz ve Fransızların ekonomik, askeri güçlerine bağlı olarak gerçekleştirdikleri işgallerin içinde Mısır ve Hindistan'ın da yer almasını, bu devletlerin İslâm'a yönelik stratejilerini de dikkate almak gerekir.

Sünnet ve Hadis'e yönelik olarak Türkiye'de ise ilk kez 1926'da hadislerin yeterince tenkide tabi tutulmadığını söyleyen Zakir Kadirî'dir. Bu alanda ciddi hadis tenkidinin de Mehmet Said Hatipoğlu ile başladığı kabul edilir. Sonraki süreçte Edip Yüksel “sahâbeye de dil uzatmış ve Ebû Hureyre gibi bir sahâbînin sabıkali bir yalancı olduğunu... Hz. Peygamber'in bir numaralı hasmı olan Buhârî, Hz. Peygamber'e hakaret ve iftiralarla dolu eserini” yazdığını ifade etmiştir. Emre Dorman “...Allah'ın dinine uymak isteyen Allah'ın belirlediği ile yetinmelidir... İslâm, rivayet dini değildir”¹⁵⁶ şeklindeki yaklaşımlarıyla hadislere reddiyede bulunmuştur.

Oryantalistlere göre isnadlar, önceleri özensiz ve kusurlarla dolu olup sonraları bu kusurlar hadisçiler tarafından hilelerle giderilmeye çalışılmıştır. Çoğunlukla da hadislerin uydurma olduğu iddiasındadırlar.¹⁵⁷ Oryantalistlerin hadise olan yaklaşımında ilk göze çarpan problemlerden biri, araştırmalarına İslâm hadis metodolojisine göre değil, kendi dünya görüşlerine uygun usullerle yaklaşmalarıdır.¹⁵⁸ Yahudi oryantalist Ignaz Goldziher (1850-1921)¹⁵⁹ çoğunlukla hadis araştırmalarına yoğunlaşmıştır. Ona göre hadis olarak kitaplarda rivayet edilen haberlerin Hz. Muhammed'le doğrudan bir ilgisi yoktur. Goldziher özellikle Emevi döneminde hadislerin uydurulduğunu savunmuştur.

Hadis alanında ihtisas sahibi Ahmet Yücel, Goldziher'in rivayetlerin güvenilirliği konusunu incelemediği gibi küllî bir yaklaşımla hadisler hakkında genel bir hükme ulaştığını, kendisini destekler gibi gözüken rivayetleri, görüşlerini güçlendirmek için kullandığını belirtmiştir.¹⁶⁰ Goldziher, Alman Friedrich Hegel'in (ö. 1831) her toplumun kendine has kültür ve tarih içerisinde değerlendirilmesi gerektiği öğretisinden etkilendiği söylenebilir zira bu yaklaşımı İslâm hukuk tarihi ve hadislere uygulamıştır.¹⁶¹ Joseph Schacht de, İslâmî literatürü ve hadisleri değerlendirmede Goldziher'in çizgisini devam ettirmiştir. Schacht'ın, Goldziher'in metodunu özellikle fıkıh sahasına uyarladığı ve İslâm hukuk sisteminin aslında Kur'ân ve Sünnete değil, yabancı unsurlara (Hristiyanlık,

155 Efendioğlu, a.g.t, s. 11.

156 Aslan, a.g.m, ss. 144-145.

157 Ali Kuzudişli, “Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi Hakkında Değerlendirme”, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi*, C. 1, Sayı 1, 2015, ss. 215-218.

158 Tynchtykbek Manas Uulu, “Oryantalistlerin Hadis, Sünnet ve Sahâbe Kavramlarına Yaklaşımları”, *Oş Devlet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İlmî Dergisi*, Sayı 24, 2018, s. 141.

159 Mehmet Said Hatiboğlu, “Goldziher, Ignaz”, *DİA*, C. 14, TDV Yay., İstanbul, 1996, ss. 105-111.

160 Ahmet Yücel, *Oryantalist Hadis Anlayışı ve Eleştirisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2015, ve Manas Uulu, a.g.m, s. 144.

161 Rahile Kızılkaya Yılmaz, “Goldziher'in Hadise Yaklaşımını Belirlemesi Açısından Erken Dönem İslâm Toplumu Tasavvuru”, *darulfunun ilahiyat*, 32(2), 2021, s. 16.

Yahudilik, İslâm öncesi antik kültürlerle) dayandığını savurmuştur. İslâm hukukunu irasyonel olarak niteleyip pratik bir hukuk karşılığı olmadığını iddia etmiştir.¹⁶² Schacht, hadislerin bir takım fıkıh ekolleri teşekkül ettikten sonraki döneme ait olmasında İmam Şâfiî'ye büyük bir rol vermektedir. Hatta ona göre hukuki hadislerin çoğu, İmam Şâfiî'nin zamanında ve sonrasında ortaya çıkmıştır. Yani Schacht'a göre hadisler, muhadislerce uydurulmuştur. Maxime Rodinson (1915-2004) da *"İslâmiyet ve Kapitalizm"* eserinde *"doğruluğu hiçbir şekilde garanti edilmeyen bu isnada (hadis rivayet usulüne/hadis metodolojisine) güvenmek imkânsızdır"*¹⁶³ diyerek sünnet ve hadislerle karşı olumsuz bakışını ortaya koyar. Son dönem oryantalistlerinden İngiliz David Samuel Margoliouth (ö.1940), Hz. Peygamber'in geriye Kur'ân dışında hiçbir sünnet ya da hadis bırakmadığını, Hz. Muhammed'den sonra İslâm cemaatinin uyguladığı sünnetin, Hz. Peygamber'in sünneti olmayıp Kur'ân vasıtasıyla tadile uğrayan İslâm öncesi Arapların örfü olduğunu, 8. yüzyıldan sonrakilerin buna normatiflik/kural koyucu olarak değer sağlamak amacıyla *"Sünnet"* kavramını geliştirip uydurduklarını¹⁶⁴ uydurmaktadır.

Oryantalistlerin Sahâbeye Yaklaşımları

Zihinleri bulandırmak istedikleri diğer bir konu ise sahâbeye yaklaşımlarıdır. Bazı oryantalistlerin hadis araştırmalarında özellikle isnad sistemi üzerinde yoğunlaştığı, onun sonucunda râvileri adaletsiz bir biçimde eleştirmesi, hadislerin uydurulduğuyla ilgili görüşleri gerçeği yansıtmaktan öte, konuya aşırı ideolojik yaklaşıtlarını gösterir. Onlar, hadis ve sünneti ele alırken sahâbeyi de araştırma konusu yapmış ve sahabe-yeye yönelik ithamlarda bulunmuşlardır. Oryantalistler arasında sahâbe konusu üzerinde yoğunlaşan ilk isimlerden biri hadis geleneğini reddeden Avusturyalı Aloys Sprenger'dir (1813-1893).¹⁶⁵ Sprenger, Hz. Peygamber'in Suffe mektebinin müdavimi Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe ve amcasının oğlu Abdullah b. Abbas gibi daha çok hadis rivayet eden sahâbileri eleştirmiş, Ebu Hureyre'yi dine hizmet etmek maksadıyla hadis uyduran biri olarak tanıtmış, Hz. Âişe'nin bazı rivayetlerinin kendisine ait olduğundan kuşku duyulması gerektiğini söylemiş, Abdullah b. Abbas'ı özellikle Kur'ân âyetleriyle ilgili yorumları konusunda eleştirmiştir.¹⁶⁶ İtalyan Leone Caetani, (1869-1935) *Annali Dell 'Islam/İslâm Yıllıkları* eserinde Peygamberimizi 'bir peygamber olarak değil de dünyayı ele geçirmek isteyen bir maceraperest'¹⁶⁷ olarak nitelemiştir. Doğu-Batı kültürüne hakim, Arapça, Farsça ve Fransızca'yı iyi bilen Osmanlı münevveri Babânzade Ahmet Naim (1872-1934), Leone Caetani'nin kitabı için *"tahammül edilemez yalan ve iftiraların olduğunu"* ve *"İslâm'a kin ve nefretle yaklaştığını, taassup ile tarihi hakikatleri tahrif etmeye çalıştığının altını çizerek eleştirmiştir."*¹⁶⁸ Caetani, Sprenger'i kaynak göstererek Ebu Hureyre, Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas'ı yeniden ele almış eserinde Ebu Hureyre'nin yalancı olduğunu, İncil'den alıntılar yaparak bunları Hz. Muhammed'e nispet ettiğini söylemiş, Hz. Âişe'yi makam düşkününü olmakla itham etmiştir

162 Murteza Bedir, "Joseph Schacht", *DİA*, C. 36, TDV Yay., İstanbul, 2009, ss. 223-226.

163 Maxime Rodinson, *İslâmiyet ve Kapitalizm*, Çev: Orhan Suda, Gün Yayınları, İstanbul, 1969, s. 42.

164 Aktaran; Manas Uulu, a.g.m, s. 147.

165 İlhan Erdem, "Aloys Sprenger", *DİA*, C. 37, TDV Yay., İstanbul, 2009, ss. 421-422.

166 Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, C. 35, TDV Yay., İstanbul, 2008, s. 497.

167 Muhammed İhsan Hacismailoğlu, "Leone Caetani'nin Annali Dell'İslam Adlı Eserinin Hüseyin Câhid Tarafından Yapılan Çevirisi Üzerine Bazı Düşünceler ve Türkiye'deki Yansımaları", *İstem (İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi*, Yıl 18, Sayı 35, 2020, s. 527.

168 Hacismailoğlu, a.g.m, s. 534.

İbn Abbas'a da gururlu, şöhrete ve paraya düşkün, hadis uyduran, Hz. Peygamber'e olan yakınlığını menfaat için kullanan, bilgisinin kaynağının da Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu söyleyerek iftirada bulunmuştur. Goldziher de *The Encyclopedia of İslâm* için kaleme aldığı "Ebu Hureyre" maddesinde Ebu Hureyre'yi şahsiyeti meçhul olarak zikretmiştir. Böylelikle oryantalistler, sahâbeler hakkında haksız, yalan eleştiriler ve ağır suçlamalarda bulunmuşlardır.

Oryantalizm ve Alevi İncelemeleri

Oryantalistlerin Alevilerle ilgili genellikle iki bakış açısı vardır: Birincisi, Alevilik çeşitli dinler ve inançlardan etkilenmiş senkretik/bileşkeli bir dindir; özü itibarıyla İslâm dışındadır. Bu, genelde seküler oryantalistlerin görüşüdür. İkincisi, Alevilik, İslâm'dan etkilenmesine rağmen özü itibarıyla Hristiyanlığın devamıdır. Bu görüş, 18. yüzyılda misyonerler tarafından ortaya atılmıştır. Günümüzde Hristiyan oryantalistler ve dinler arası diyalog yürüten misyonerler bu görüşü doğrudan veya dolaylı olarak savunmaktadır. Dolayısıyla Alevilere, Hristiyanlaştırılması gereken insanlar olarak bakmaktadırlar. Ayrıca Sünnîler gibi İslâm'ın beş şartını yerine getiren Alevilere rastladıklarında, onlara "Sünnîleşmiş" veya "Sünnîleştirilmiş" demektedirler.¹⁶⁹ Oysa Batıdan etkilenen ve ideolojik tutum takınan kişiler dışında Aleviler kendisini Müslüman ifade eder. Bu konuda araştırmalarda bulunan Japon araştırmacı Hiroki Vakamatsu yaptığı araştırmaları sonucunda Alevilerin kabul ettiği inancın, İslâm olduğunu belirtir. Alevilik, farklı yorum ve bakış açılarıyla İslâmî bir meşreptir; İslâm dışı bir akım veya bir din değildir. Türkiye'de Alevi köylerini ziyaret ettiğini, dedelerle görüşüğünü belirten Vakamatsu; onlara, "Ali'yi, Tanrı mı görüyorsunuz?" diye sorduğumda çok tepki aldım "biz Müslümanız, tek bir Allah var" diye cevap aldım, diyor.¹⁷⁰ Edward Said'in belirttiği gibi Batılılar, Doğu'ya, İslâm dünyasına hükmedilmesi gereken bir "karşıt"¹⁷¹ olarak baktıkları için, Alevilik hakkındaki çalışmalarında Sünnî-Alevi ön yargılarına vurgu yaparak, sonuçta Batı'nın Doğu'ya yönelik "böl, parçala ve yönet" şeklindeki klasik siyaset anlayışına hizmet etmektedirler. Vakamatsu'nun araştırmalarında da Oryantalistlerin Aleviliği, İslâm'ın dışında bazen bir senkretik bazen Hristiyan kökenli veya Hristiyanlığa yakın bir din olarak görmek istedikleri anlaşılmaktadır. Onlar bu yanlış görüşlerini, özellikle Alevi nefeslerinde beraberce zikredilen "Allah, Muhammed, Ali" isimlerini Hristiyan üçlemesine/teslise benzeterek Alevilerin, Hz. Ali'yi kutsal kıldığını varsayarak temellendirmeye çalışırlar. Vakamatsu; Aleviler hakkındaki çalışmalarda bulunan Irène Mélikoff'un (1917-2009) "Bektaşiler-Aleviler'de Ali'nin İlâhlaştırılması" makalesinde Tanrı'ya "Ali" ismini verdikleri insan şeklinde tasavvur edip Ali'yi, İsa'ya benzettiğini aktarıyor. Ancak Vakamatsu, Mélikoff'un Alevillere "siz Ali'ye Tanrı mı diyorsunuz?" sorusunu sormadığını aktarmaktadır." Vakamatsu: "Belirtmeliyim ki, saha çalışmam için Bahatlar köyüne ben de gittim, konuyla ilgili görüşlerini aldım. Kendileri hakkında Sünnîleşmiş ve hat-ta asimile olmuş iddiasıyla bahseden kişilere, aslı olmayan yazı yazmalarından kızgın olduklarını belirttiler. Buna göre: Aleviler de Müslümandır; her Müslümanın yapması gereken namaz kılmak, oruç tutmak sadece Sünnî kesime ait bir şey değildir. Namaz kılmak ve oruç tutmak her Müslümana farz olan bir şeydir. Camiiye gidip namaz kılan

169 Hiroki Wakamatsu, "Batı'daki Alevi İncelemeleri: Oryantalizm ve Dinlerarası Diyalog", *Journal of Islamic Research*, 2007/20(2), ss. 187-191.

170 Wakamatsu, a.g.m, ss. 187-191.

171 Edward Said, a.g.e, s. 12.

ve Ramazan ayında oruç tutan Alevi Sünnileşmiştir diye bir söz olamaz.”¹⁷² Alevilerin en saygı gösterdiği bilgin Hacı Bektaş-ı Veli’nin (1209-1271) eserlerinde İslâm inancına ters unsurlara yer verilmemiştir. Eserleri arasında *Fatiha tefsiri* ve *Şerh-i Besmele* yer almaktadır.¹⁷³ Meşhur eseri *Makâlât*’ındaki “Dört Kapı (Şeriat, Tarikat, Ma’rifet ve Hakikat)” ve “*Kırk Makâm* (onu şeriat, onu tarikat, onu marifet, onu hakikat)” adlı bölümünde namazın, orucun, haccın ve diğer ibadetlerin her Müslümana farz olduğunu açık ve net bir şekilde yazıyor. Yine Şeriat’ın ilk şartının iman olduğunu imanının da altı şartı olduğunu açıklıyor. Allah’a iman etmeyenin mutlak kâfir olduğunu belirtiyor. Yani İslâm’ın formüle edilmiş halidir.¹⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Veli bir sözünde şunları yazıyor: “... İman, bir hazinedir. İblis (Allah’ın laneti üzerine olsun), bir hırsızdır. Akıl, hazinedardır... İnsan koyundur ve akıl çobandır ve iblis kurttur... şimdi yaradan Allah’a inanmak imandır... ve hem Allah’ın meleklerine inanmak imandır... ve dahi Allah dostlarına inanmak imandandır.”¹⁷⁵ Aynı zamanda Alevi-Bektaşilikte tasavvufi boyut daha ön plana çıkmaktadır. Fikhi bir mezhep olarak değerlendirilmez. Alevi kelimesinden yola çıkarak Alevi-Bektaşiliği, pek çok hususla ilişkili olarak Caferilik/İsnaaşeriye kategorisinde ele almakta isabetli değildir.

SONUÇ

Batı’nın Doğu araştırmaları ve saha çalışmaları olarak oryantalizm, Batı’yı merkeze alan ve yücelten buna mukabil kendisi dışında kalanı ve özellikle İslâm’ı ve İslam medeniyetini “sanık” sandalyesine oturtan “ideolojik ve ötekileştirici” bir araştırma tarzıdır.

Oryantalizm, derinleştirdiği “ben / modern / çağdaş” ve “öteki / barbar / çağdışı” ayrımlarıyla; göreceli ve hasmane tutumuyla ilmî ve bilimsel bir yöntem veya yaklaşım değildir.

Oryantalist zümrenin pek çok kalemsoru ve üniversite mensubu, her ne kadar akademisyen kimliği taşısalar da İslâm ve Müslümanlar hakkında yazdıklarını, “bilimsel” kimlikle bağdaştırmak veya onların akademisyenlik yanının bir faaliyeti olarak değerlendirmek yersizdir.

Oryantalizm, emperyalizmin kalemli kanadıdır; “sert” gücü için yol açıcı, aldatıcı “yumuşak gücü”dür. Fiziki güçle yıkılamayan İslam kalesini istila etmek üzere işleyen bir operasyondur. Bu operasyonu yürütenler, bağımsız kişilikler değil, askeri operasyonları yürütenlerin emir kulları konumundadır. Onların stratejilerine hizmet eden kişilerdir. Oryantalistin kendisine ait bir kişiliği yoktur. Oryantalist, inanmamaya ve inanmanın önüne geçmeye mahkumdur. Bunun için karalamak için yol arar, iftira etmeyi vazifesi bilir. Oryantalist, hakkı saptırmakta mahir bir araştırmacı ve aynı zamanda yanlışını doğru olarak sunmakta mahir bir sanatkârdır. Bu açıdan oryantalist çalışmalara, ilmî anlamda “kaynak” olarak bakmak doğru değildir.

Haçlı seferleri öncesi kilise aracılığıyla Avrupa’da İslâm ve Müslümanlar aleyhine yoğun bir propaganda yürütüldü. Bunun neticesinde “azgın” bir düşman üretildi ve İslâm dünyasına yönelik teolojik, siyasi ve ekonomik maksatlı Haçlı saldırıları başladı. Bu seferler sonucunda Avrupalıların birçoğu doğrudan Doğu ile yüzleşti. Ortadoğu’daki

¹⁷² Wakamatsu, a.g.m, ss. 187-191.

¹⁷³ Korkmaz, a.g.e, s. 51.

¹⁷⁴ Korkmaz, a.g.e, s. 51 ve 71.

¹⁷⁵ Korkmaz, a.g.e, s. 59.

Müslüman yurtların bazılarını istila ettiler. Bu süreçle birlikte İslâm ve Doğu ile daha yakından ilgilenir oldular, edindikleri bilgi ve tecrübe de arttı.

İslâm ve Doğu hakkında oryantalist araştırmalar ve çalışmalar, Haçlı Seferlerinin başlattığı süreçle devam ederek kurumsallaşıp yaygınlaştı. Haçlı ruhlu emperyalist Batı, girdiği yerlerde fil misali toprakları talan etti. Ancak elindeki manipülatif araçları ve de oryantalist argümanları da kullanarak hakikati ters yüz etmede de mahir olduğunu ispatladı. Beyazı siyahiden üstün tuttu, işgalleri uygarlaştırma ve özgürleştirme sloganıyla sürdürdü.

Batı, oryantalizmi sadece bir bilgi edinimi olarak görmedi. Onu hedeflerinin bir aracı kıldı. Böylelikle hedef-arac-nihayet ağını işletti. Yani elde edilen bilgi ve tecrübeyi Batılı devletlerin Doğu’yu manipüle etmesi, sosyo-kültürel dejenerasyonunu sağlaması ve modern kapitalizmin hademesi kılması maksadıyla kullandı. Burada oryantalizm, “öteki”ni bertaraf etmede ya da güdümüne almada Batılılar için yol gösterici bir avcı feneridir. Oryantalizm yalnızca dışardan Doğu’ya ve değerlerine saldırmıyor öylesine donanımlı çalışmakta ki buna Batıya meftun devşirilmiş kimi Doğulu entellektüelleri ya da iktidar sahiplerini de eklemiyor. Bu ise Doğulu insanın ve mazisinin maruz kaldığı taarruzun çok çetin olduğunu aşikâr kılıyor.

Bir anlama tarzı olarak oryantalizm ile Batı; Doğu’yu kendi emperyalist çıkarları doğrultusunda yorumlamakta, özünden koparıp yeniden üretmektedir. Bu nedenle, Batı’nın yorumladığı Doğu, asıl Doğu değildir. Batı, oryantalizm ile adeta kendi “Doğu”sunu yaratmıştır. Dolayısıyla Oryantalist çalışmalarla ortaya Batı’nın kurguladığı bir “Doğu” çıkmıştır.

Modernizm ve Batılılaşma gibi birtakım ideolojilerin yaratılması ile birlikte, Batı’nın kültürel sömürüsü hızlandı. Bu gelişmeler yaşanırken, Doğu’nun da bu modernleşme ve Batılılaşma hareketlerini destekler hale gelmesi ve hatta birçok ülkenin, bu hareketleri çözüm yolu olarak görmesi, kültürel sömürüyü hızlandırdı. Bu da ortaya self-oryantalizm denen yerli/İslam dünyası kökenli oryantalistler çıkardı. Self oryantalizm, başka bir araştırmamızda değerlendirilmişti.¹⁷⁶

Öte yandan Bernard Lewis’in başlattığı bir Neo-oryantalizm süreci vardır. Daha çok ABD Savunma Bakanlığı Pentagon himayesinde yol alan Neo- oryantalizmle, oryantalizm yeni bir ivme kazanmıştır. Dolayısıyla oryantalizm, Haçlı Seferleri’nde olduğu gibi bir süreklilik kazanmıştır, işlemeye devam etmektedir.

Oryantalizm yüzyılların birikimiyle İslâm ve Doğu hakkında söz söylerken profesyonel bir dezenformasyon programı uygular. Bunu akademik etiketli eserler, farklı ülkelere yapılan geziler, kongreler, akademilerdeki çalışmalar, siyasiler üzerinden yürütülen faaliyetler, saraylardaki casuslar ve bukalemunlar, medya organları, sağlanan fonlamalar ve iletişim ağı ile tatbik eder.

Oryantalist çalışmalara olup biten bir vaka olarak bakmak yerine, ona karşı durmak ve onun etki alanını küçültüp onu tamamen savmak için Müslümanların daha sistematik çalışmalar yapmaları ümit edilir.

176 https://www.sdham.org.tr/image/foto/2022/05/09/oryantalizm_1652074697.pdf E.T: 06.07.2022